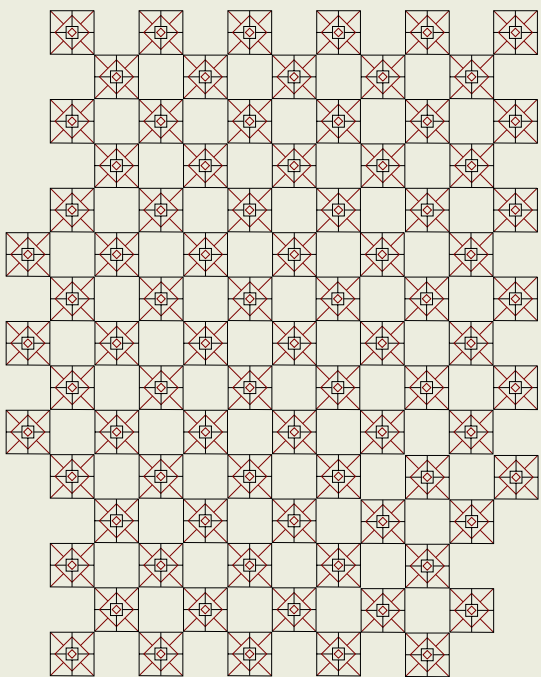
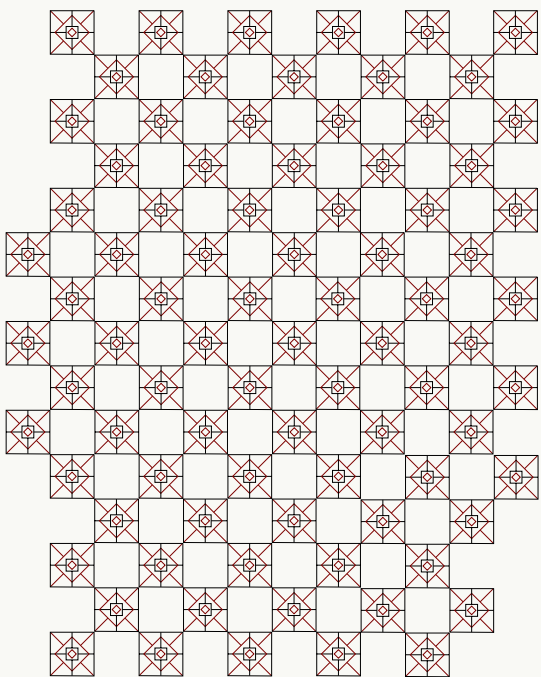

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovino pisje in
sorodna področja*

V/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

Glasilo Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (ODGOVORNI UREDNIK),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (glavna urednica),
Maja Vehar (SI) (tehnična urednica),
Žiga Smolič (SI) (tehnični urednik),
dr. Bojan Balkovec (SI),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB),
dr. Slobodan Marković (SRB),
dr. Ivan Laković (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. maja 2022.

Prevodi: Saša Mlacović
Lektura: Aleksandra Repe
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Stušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o., Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina
Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 15 €
Letna naročnina: 25 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne
dediščine, raziskav in novih
tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (tiskana izdaja)
2670-4013 (spletna izdaja)

Kazalo vsebine

<i>Razprave</i>	7
Spomenik za življenja: zgodovina koncepta na Slovenskem	9
<i>Ivan Smiljanić</i>	
Ženski šport in telesna kultura med letoma 1945 in 1965	73
<i>Jure K. Čokl, Peter Mikša</i>	
Dnevi na jugu, 1937-1938	109
<i>Slovenski duhovnik in pesnik na služenju vojaškega roka v Srbiji, za časa Kraljevine Jugoslavije</i>	
<i>Božidar Flajšman</i>	
Izobraževanje žensk v Habsburški monarhiji s poudarkom na današnjem slovenskem prostoru (1848-1918)	165
<i>Eva Demšar</i>	

»Život krepimo svoj da z dušo zdravo
povzdignemo zemlje domače slavo.«

189

Žiga Blaj

Rupnikova linija,
utrdbena linija Kraljevine Jugoslavije na Koroškem

207

Aleksander Duh

Recenzije

247

Primož Gašperič:
Zgodovinska kartografija ozemlja Slovenije

249

Bojan Balkovec

Kontakti avtorjev

254

Spomenik za življenja: zgodovina koncepta na Slovenskem

**Monuments to living people: a history of the concept in
Slovenia**

Ivan Smiljanić

IZVLEČEK

Tako kot drugod po Evropi in svetu je tudi na Slovenskem prisoten pojav odkrivanja spomenikov osebam, ki so še žive. Do prve svetovne vojne so spomenike postavljali monarhom, obenem pa so obeležja dobivali tudi podjetni ali dobrodelni meščani. V času med obema vojnama so bili spomeniki živečim članom dinastije Karađorđević redkejši, reprezentativne spomenike pa so odkrili politikom in umetnikom. Po drugi svetovni vojni je daleč največ spomenikov dobil Josip Broz – Tito, ostali politiki in partizani, ki so vojno preživel, pa so bili kvečjemu omenjeni na spomenikih vojnem dogodkom, v katerih so sodelovali. V samostojni Sloveniji so prek spominskih obeležij, posvečenih dogajanjem ob osamosvojitveni vojni in pred njo, obeleženi njeni številni še živeči akterji. Spomenik Borisu Pahorju je sprožil javno razpravo o postavljanju spomenikov živečim ljudem, vseeno pa obstaja podpora za spomenike osebnostim iz sveta religije in športa.

Ključne besede: spomeniki, spomeniki za življenja, spomeniki živečim ljudem, slovenska zgodovina.

ABSTRACT

As elsewhere in Europe and the world, the phenomenon of unveiling of monuments to people who are still alive is present in Slovenia. Until the First World War, monuments were erected to monarchs, and at the same time memorials were dedicated to enterprising or charitable citizens. In the period between the two wars, monuments to living members of the Karađorđević dynasty were rarer, and representative monuments were unveiled to politicians and artists. After the Second World War, Josip Broz – Tito received by far the most monuments, while other politicians and partisans who survived the war were mostly mentioned on the monuments to the war events in which they participated. In independent Slovenia, many surviving agents are commemorated through memorials dedicated to the events of and before the war of independence. The monument to Boris Pahor has sparked a public debate on the unveiling of monuments to living

people, but there is still support for monuments to personalities from the world of religion and sport.

Keywords: monuments, monuments during lifetime, monuments to living people, Slovene history.

UVOD

Kot je bilo pojasnjeno v predhodnem prispevku,¹ je na Zahodu že stoletja prisotna tradicija odkrivanja spomenikov osebam, ki so v času postavitve spomenika še žive. Razlogi za tovrstne počastitve so različni, prav tako pa se o njihovi (ne)upravičenosti krešejo mnjenja v stroki, medijih in javnosti. Kljub temu pa so spomeniki živečim pojav, ki brez prekinitve zaznamujejo evropski in z njim slovenski javni prostor. Tudi na Slovenskem je pojav prisoten že dolgo in kljub številnim političnim spremembam skozi 20. stoletje je ostal prisoten neprenehoma. Pregled spomenikov opozarja na osebe in s tem vrednote, ki jih je ta ali ona družba postavljala najvišje, obenem pa kaže na širjenje kroga oseb, ki so bile upravičene do lastnega spomenika za življenja. Seveda v prispevku niso mogli biti zbrani vsi primeri, saj nekateri ostajajo neznani, so pa zato upoštevani tudi primeri, ko je bila sprožena pobuda za odkritje spomenika, vendar do postavitve ni prišlo. Prav tako je nekaj pozornosti namenjene spomenikom, na katerih je še živeča oseba omenjena v takem ali drugačem kontekstu; načini njihovega pojavljanja so prav tako povedni kot spomeniki, ki so izrecno posvečeni še živeči osebi.

SLOVENSKI SPOMENIKI ZA ŽIVLJENJA DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

V zgodnjem novem veku so bili spomeniki za življenja še razmeroma redki in rezervirani samo za monarhe ter politične in verske odličnike. Pregled spomenikov, ki so jih na Slovenskem odkrivali še živečim ljudem, lahko začnemo z obeležjem, ki je včasih razglašeno za najstarejši ljubljanski spomenik. Leta 1622 je bil na Ambroževem trgu postavljen Hrenov križ, odkrit ob 25. obletnici škofovanja Tomaža Hrena (1560–1630), posredno pa je posvečen njegovemu protireformacijskemu delovanju.² Značilnost

1 Smiljanić, Ivan. »Spomenik za življenja: zgodovina koncepta na Zahodu.« Retrospektive: znanstvena revija za zgodovino pisje in sorodna področja, 4/2–3 (2021), 89–139.

2 Rozman, Ksenija. »Ljubljanski javni spomeniki.« Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 13/2 (1965), 94; Čopič, Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko. Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991, 132.

obdobja so bili začasni spomeniki, postavljeni ob obisku visokih gostov. Ob priložnosti potovanja papeža Pija VI. (1717–1799) skozi Maribor in Ljubljano leta 1782 je nastal njegov doprski kip, danes razstavljen v Mestnem muzeju Ljubljana. Poleg tega sta bili v Križankah in v kapeli Loretske Matere Božje v mariborskem gradu papežu postavljeni še spominski plošči.³

Svoje prve spomenike so si prislužili tudi habsburški monarhi. Kipar Francesco Robba je iz kararskega marmorja leta 1728 izklesal razkošno doprsje cesarja Karla VI. (1685–1740), ki je bilo ob njegovem obisku Ljubljane postavljeno na vrhu v slavloli predelanih vicedomskih vrat, skozi katera je vstopil cesar. Tudi to doprsje je danes na ogled v Mestnem muzeju Ljubljana, medtem ko je še en mavčni cesarjev kip, ki je v času obiska stal v magistratu, v hrambi Narodne galerije.⁴ Za čas Ilirskih provinc ni zabeleženo, da bi na Slovenskem postavljali spomenike cesarju Napoleonu I., ni pa izključeno, da so v uradih ter drugih javnih prostorih viseli oz. stali njegovi portreti in kipi.⁵

Večje število javnih spomenikov sta si prislužila šele avstrijski cesar Franc I. (1768–1835) in njegova četrta soproga, Karolina Avgusta Bavarska (1792–1873). V času ljubljanskega kongresa Svete alianse je cesarski par 16. maja 1821 obiskal graščino v Dolu pri Ljubljani v lasti zgodovinarja in mecena Jožefa Kasalanca Erberga. Graščak je v spomin na obisk dal v svojem botaničnem vrtu postaviti kamniti spomenik v obliki kaneliranega stebra z vklesanim latinskim napisom, ki je omenjal oba visoka gosta.⁶ Med kongresom si je cesar ogledal tudi izsuševalna dela na ljubljanskem barju in priskrbel sredstva za njihovo nadaljevanje. Ljubljano je s soprogo ponovno obiskal 17. avgusta 1825 in skupaj sta si ogledala napredovanje melioracije. V spomin na obisk in projekt izsuševanja je bil 17. avgusta 1829 odkrit

3 Pokrajac Iskra, Ana, ur. *Več glav ... več ve: iz kiparske zbirke Mestnega muzeja Ljubljana: 8. februar – 31. december 2012, Mestni muzej Ljubljana*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2012, 56.

4 Prav tam, 48–49; Jezernik, Božidar. *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014, 193–194.

5 Globočnik, Damir. *Kulturnozgodovinske študije*. Ljubljana: Slovensko društvo likovnih kritikov, 2009, 8.

6 Žitko, Sonja. *Po sledah časa: spomeniki v Sloveniji 1800 – 1914*. Ljubljana: Debora, 1996, 62.

obelisk, ki danes stoji na Gruberjevem nabrežju.⁷ Razen cesarskega para je bil na eni od štirih napisnih plošč na spomeniku omenjen baron Jožef Kamilo Schmidburg (1779–1846), deželni guverner, ki je bil idejni oče osuševanja Barja in predsednik komisije, posvečene temu vprašanju.⁸ Vsi trije so bili naštetí tudi na spomeniku dograditvi lžanske ceste v letu 1830, katere izgradnjo je predlagal cesar, dograjena pa je bila za časa ljubljanskega župana Janeza Nepomuka Hradeckega (1775–1846). Dograjeno cesto si je ponovno prišel ogledat cesar s soprogo. Dne, 16. maja 1833, so ob cesti postavili kamnit piramidast spomenik z bakreno spominsko ploščo, ki je bila izgubljena po prvi svetovni vojni. Razen cesarja, Karoline Avguste in Schmidburga je bil v spominskem napisu omenjen tudi Hradecki.⁹

Spomeniki vladarski dinastiji so bili odkriti tudi v okviru porajajočega se jamskega turizma. Leta 1816 je Franc namreč obiskal Postojnsko jamo in v spomin na visok obisk so mu v eni od jamskih dvoran postavili pomnik. Ko je tri leta kasneje njegov sin in bodoči cesar Ferdinand (1793–1875) prvi prehodil novoodkriti del jame, so mu v jami prav tako postavili preprost spomenik, po znanih podatkih edini, postavljen temu monarhu na Slovenskem. Spomenika sta bila odstranjena pod italijansko oblastjo po prvi svetovni vojni.¹⁰

Precej spomenikov si je na Slovenskem prislužil tudi nadvojvoda Janez (1782–1859), ki je s svojim gospodarskim in kulturnim udejstvovanjem na Štajerskem pospešil napredek teh krajev. Verjetno najstarejši je spomenik, posvečen Janezovemu obisku Žige Zoisa in slovenskega alpskega sveta leta 1807, ki je bil postavljen na razgledišču ob slapu Savica kmalu po obisku.¹¹ Bohinjskemu spomeniku je sledil Janezov doprnski kip iz litega železa, postavljen v manjšem okroglem klasicističnem templju, ki je bil okoli leta 1825 postavljen v Zidanem Mostu, vendar je bil uničen med drugo sve-

7 »Laibach.« Laibacher Zeitung, 25. avgust 1829, 269–270; Čopič, Prelovšek, Žitko, Ljubljansko kiparstvo na prostem, 172; Žitko, Po sledih časa, 83.

8 Rozman, »Ljubljanski javni spomeniki«, 96.

9 Prav tam, 96–97.

10 Žitko, Po sledih časa, 11.

11 Prav tam, 59.

točno vojno (doprse je bilo že ob razpadu Avstro-Ogrske spravljeno v šolsko klet).¹² Zadnji spomenik je bil postavljen v soteski Huda luknja, med Velenjem in Slovenj Gradcem. Na obeležju, odkritem leta 1830, se še danes nahajata nadvojvodov medaljon in napis, ki spominja na Janezovo pobudo za izgradnjo ceste skozi sotesko.¹³

Kot posebnost velja omeniti spomenik v Polhovem Gradcu, posvečen tujemu vladarju. Lastnik polhograjskega gradu grof Rihard Ursini Blagaj (1786–1858) je tam odkril novo rastlino, po najditelju poimenovano Blagajev volčin. Odkritje je odmevalo po Evropi in leta 1838 si je najdišče prišel ogledat saški kralj in navdušen botanik Friderik Avgust II. (1797–1854). Blagaj je jeseni istega leta dal postaviti spominski obelisk, na katerem je ovekovečil ime svojega visokega gosta in samega sebe.¹⁴

Peščica navedenih primerov deluje skromno v primerjavi z množico spominskih obeležij, postavljenih za časa vladavine Franca Jožefa I. (1830–1916). Zaradi blizu sedem desetletij dolge vladavine in izjemne simbolne vloge, ki jo je imel kot simbol enotnosti etnično raznorodnega Avstrijskega cesarstva oz. Avstro-Ogrske, so postale njegove podobe vseprisotne, spomeniki pa so postali nenadomestljiv del široko razpredene mreže javnih izkazov lojalnosti državljanov. Nanje cesarju ni bilo treba čakati dolgo. Četudi so v času njegove vladavine napovedovali *»čas, ko se bodo tod in tam dvigali ponosni spomeniki cesarju Francu Jožefu I.«*, saj mu trenutno *»spomenikov še treba ni,«*¹⁵ je bila po državi, vključno s slovenskimi deželami, že takrat postavljena skoraj neobvladljivo velika množica njegovih spomenikov, plošč in drugih obeležij. Poleg tega je v prostorih državnih, kulturnih, šolskih in drugih javnih ustanov stalo veliko cesarjevih doprskih kipov, ki pa so razen sporadičnih omemb v časopisju slabo dokumentirani; nekaj jih je danes na ogled po slovenskih muzejih.

¹² Prav tam, 12.

¹³ Prav tam, 106.

¹⁴ Prav tam, 90.

¹⁵ »Cesarjeva petdesetletnica.« *Rodoljub*, 3. december 1898, 1.

Specifičen segment obeležij, posvečenih Francu Jožefu, so plošče, postavljene ob njegovih obiskih slovenskih dežel. Postavljene so bile na pobudo lokalnih oblasti ali uglednih posameznikov, ki so želeli ovekovečiti svoj osebni kontakt s cesarjem ali cesarjevo bivanje v njihovi ustanovi. Po monarhovem obisku Posočja leta 1882 sta bili, denimo, postavljeni vsaj dve plošči: ena je bila slavnostno odkrita na gostilni Pri pošti v Bovcu,¹⁶ druga pa v gostilni tolminskega župana Devetaka, ki je dal na ploščo zapisati, da je cesar *blagovolil tu obedovati*. Danes je plošča v hrambi Tolminskega muzeja.¹⁷

Še precej več obeležij je prinesel naslednji cesarjev obisk na Štajerskem in Kranjskem julija 1883. Del so jih odkrili že v času samega potovanja, denimo spominsko ploščo na novem vodnjaku, ki je bil ob prihodu Franca Jožefa postavljen na Mestnem (danes Glavnem) trgu v Kranju; tako vodnjak kot plošča sta bila po prvi svetovni vojni uničena.¹⁸ V času obiska je bila odkrita tudi plošča v parku zdravilišča na sotočju Bistrice in Nevljice. V tem primeru je ohranjen tudi monarhov odziv na spomenik samemu sebi, saj je ploščo opazil med sprehodom po parku in lastniku zdravilišča povedal: »*To me veseli, to je lepo, najlepša vam hvala za to!*«¹⁹ V tednih in mesecih po obisku so po slovenskih deželah odkrili vrsto plošč na krajih, kjer se je cesar ustavil ali kjer je preživel nekaj časa. Slikovit je primer iz Cerklj na Gorenjskem, kjer je župnik Anton Golobič (1837–1910) maja 1884 dal vzdati ploščo v prezbiterij župnijske cerkve, ki je pričala o visokem obisku (v zakristiji je ohranjena vse do danes). Plošča je poleg pojasnil o cesarjevem obisku omenjala tudi tedanjega papeža Leona XIII. (1810–1903) ter samega Golobiča,²⁰ o katerem bi lahko trdili, da je postavil spomenik samemu sebi. Zgledu je sledil župan v Vodmatu Martin Bavdek (?–1929), ki je dal na pro-

16 »Iz Bovca 11. septembra.« *Slovenski narod*, 13. september 1883, 2.

17 Spominska plošča. <http://www.tol-muzej.si/zanimivosti/spominska-plosca> (dostop: september 2021).

18 Smiljanič, Ivan. »Odstranjena, uničena in izgubljena spominska obeležja na prostem v Kranju.« V: *Kranjski zbornik 2020*, ur. Barbara Ravnik, 207. Kranj: Mestna občina, 2020.

19 »Zum Allerhöchsten Besuche Sr. Majestät in der Kaltwasser-Heilanstalt zu Stein.« *Laibacher Zeitung*, 28. julij 1883, 1477.

20 »Iz Cerkljan, 23. maja.« *Slovenec*, 26. maj 1884, 3.

čelju svoje hiše odkriti ploščo cesarjevemu obisku pri tej stavbi. Ker ga je pozdravil prav Bavdek, je dal svoje ime prav tako vklesati v ploščo.²¹

V naslednjih letih so spomenike cesarju postavljali zlasti ob njegovih življenjskih jubilejih in okroglih obletnicah vladavine. Leta 1898, ko je Franc Jožef praznoval pol stoletja vladavine, so mu odkrili več spomenikov, med katere sodijo doprsna kipa pred šolo v mariborskih Radvanjah in Gornjem Gradu,²² plošča v avli gimnazije v Kranju kot znak zahvale za dovoljenje, da se šola poimenuje po njem, ter njegov prvi in edini celopostavni kip na Slovenskem, odkrit 10. maja 1899 pred stavbo kadetnice v Mariboru.²³

Več novih obeležij je prinesla 60. obletnica cesarjeve vladavine leta 1908, ko je bil odkrit tudi najbolj znan cesarjev spomenik pred sodiščem v Ljubljani, delo kiparja Svetoslava Peruzzija. Ker so bili načrtovanje, odkritje in usoda spomenika že večkrat analizirani v strokovni literaturi,²⁴ se vanje ne bomo spuščali. Namesto tega omenimo dva bistveno manj znana cesarjeva pomnika, odkrita v istem letu. Pri vojašnici v Kanalu ob Soči je lovski bataljon št. 7 ob obletnici odkril kamnit spomenik z avstrijskim grbom in bronastima ploščama,²⁵ prav tako pa je bila odkrita spominska plošča na pročelju gasilskega doma v ljubljanskem Šentvidu. Plošča je eden zelo redkih obeležij Francu Jožefu, ki je danes postavljeno na javnem mestu, saj je bila leta 1998 obnovljena in vrnjena na nekdanje mesto. (Kot nena-
vadno posebnost omenimo še »*doprsni kip cesarjev iz surovega masla*«, delo kiparja Ivana Zajca, razstavljen spomladi 1908 na mlekarski razstavi na Vrhniki.)²⁶

21 »Slovesnosti v Udmatu.« *Slovenec*, 14. julij 1884, 3–4.

22 »Iz Gornjegagrada.« *Slovenski gospodar*, 25. avgust 1898, 6.

23 Čopič, Špelca. *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000, 232–233.

24 Žitko, *Po sledih časa*, 76–77; Čopič, *Javni spomeniki*, 255–259; Pokrajac Iskra, *Več glav*, 61–62; Jezernik, *Mesto brez spomina*, 194–203.

25 »Spomenik.« *Slovenec*, 2. december 1908, 2.

26 »Mlekarska razstava.« *Domoljub*, 17. junij 1908, 395.

Do začetka 20. stoletja se je po slovenskih deželah razmahnil tudi običaj sajenja t. i. cesarskih lip ob jubilejih monarhove vladavine (ob rojstnih dnevih lip niso sadili). Kaže, da se je običaj razširil leta 1888, ob 40. obletnici njegove vladavine. S sajenjem lip so desetletje kasneje praznovali tudi pol-stoletno cesarjevo vladanje.

V zadnjih letih cesarjevega življenja so bila odkritja njegovih spomenikov precej bolj naključna in razpršena, vendar se odkrivanje novih obeležij ni ustavilo. Zadnji spomenik, ki je bil na Slovenskem postavljen cesarju za časa življenja, je bil najverjetneje železni doprski kip ob ljubljanskem gradu, odkrit 18. avgusta 1916.²⁷ Predstavljeni seznam cesarjevih spomenikov, doprskih kipov in plošč ni popoln, vendar dokazuje, da je bil monarh v slovenskem javnem prostoru več kot izdatno zastopan že za časa svojega življenja.

Pripadniki cesarjeve družine so bili deležni precej manj spomenikov in še ti so bili postavljeni zlasti po njihovi (tragični) smrti. Cesarica Elizabeta (1837–1898) na Slovenskem očitno ni dobila nobenega samo njej posvečenega javnega spomenika za časa življenja, šele po njeni smrti v atentatu so se razmahnila spominska znamenja raznih oblik in dimenzij. Izjema je marmornati obelisk iz leta 1857, postavljen v Postojnski jami v spomin na obisk cesarskega para istega leta. Obeležje so odstranili Italijani okoli leta 1923.²⁸ V isto kategorijo sodijo že omenjene cesarske lipe, zasajene v več slovenskih mestih leta 1879 ob srebrni poroki cesarskega para. Podobno so tudi premični doprski kipi, postavljeni v javnih prostorih, lahko obsegali tako podobo cesarja kot tudi cesarice, nikoli pa zgolj cesarice.

Podoben je bil položaj z nesojenim prestolonaslednikom Rudolfom (1858–1889) in njegovo soprogo Štefanijo (1864–1945), ki sta bila vedno obravnavana v tandemu. Največkrat je bila obeležena njuna poroka leta 1881. Tega leta je bil vzidan temeljni kamen za cerkev Srca Jezusovega na ljubljanskem Taboru, zato je bila ob njenem odprtju dve leti kasneje, ob

²⁷ »Cesarjev spomenik na ljubljanskem gradu.« *Slovenski narod*, 19. avgust 1916, 4.

²⁸ Žitko, *Po sledeh časa*, 11–12.

obisku cesarja, v cerkvi postavljena spominska plošča z latinskim napisom, ki je spominjal na Rudolfa, Štefanijo, cesarja in papeža Leona XIII.²⁹ Poleg tega so ob poroki sadili t. i. Rudolfove lipe (tudi Cesarjeviča Rudolfa lipe). Izjemoma sta se Rudolfova in Štefanijina podoba v javnih prostorih pridružili cesarju in cesarici. Ko so leta 1888 v Ljubljani svečano odprli Deželni muzej Rudolfinum, so bili v enem izmed muzejskih prostorov »*mej ekso-tičnimi rastlinami postavljeni kipi cesarja, cesarice, cesarjeviča Rudolfa in Štefanije.*«³⁰

V obdobju Avstro-Ogrske je bila v državi ustaljena navada, da ob izgradnji javnih zgradb in objektov – od šol, bank, hranilnic in muzejev do bolnišnic, cerkva, kapelic in mostov – v avlah ali na ograjah vzdajo plošče, na katerih so bili naštet posamezniki, zaslužni za izgradnjo stavbe, od vodij podjetja, ki je financiralo izgradnjo, do odbornikov, arhitekta in inženirja. Prav tako na teh seznamih niso manjkali niti oblastniki, ki so vladali v trenutku odprtja, od cesarja, ministrov in deželnega predsednika do župana, občinskih odbornikov in predstavnikov Cerkve, ki so objekt blagoslovili. Slovenska strokovna literatura teh plošč ne obravnava kot samostojnih spominskih obeležij, toda če jih vseeno vključimo v pregled, se seznam oseb, ki so za življenje dobile svoje obeležje na Slovenskem, krepko podaljša. Do danes se je v slovenskih mestih ohranilo več tovrstnih plošč, zlasti v Ljubljani (Narodni muzej Slovenije, gimnazija na Vegovi ulici, Mestna hranilnica Ljubljanska, Zmajski most, upravna stavba UKC Ljubljana, vodarna Kleče ...) in Mariboru (Narodni dom), nekaj pa jih je tudi izgubljenih (npr. v gimnaziji v Kranju).

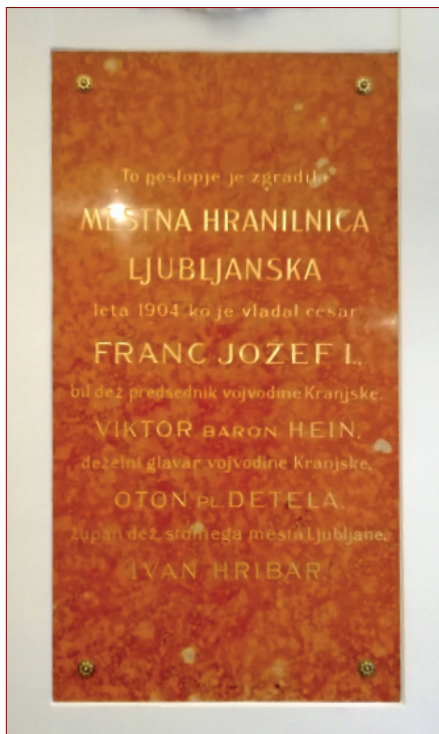
Četudi so bile tovrstne plošče v monarhiji nekaj običajnega, je vendarle obstajalo tudi mnenje, da pri njihovem postavljanju pride do izraza neskromnost ljudi, ki so si želeli biti ovekovečeni na njih. »Zaslugarstvo« je bilo tudi predmet političnega obračunavanja. Leta 1899 se je primerilo, da se je na novem gasilskem domu v Bohinjski Beli znašlo ime tamkajšnjega župnika, kar je ostro napadel liberalni *Slovenski narod*: »In gospod župnik

29 a. a. – »Nova cerkev srca Jezusovega v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 28. junij 1883, 1–2.

30 »Otvoritev dež. Muzeja 'Rudolfinuma'.« *Slovenski narod*, 3. december 1888, 2.

iz Bohinjske Bele, če ste v resnici pripomogli k stavbi malenkostnega gasilnega doma na Beli, ali se mora na njem svesti v zlatih črkah Vaše prelepo ime? Kaj li? Čemu ste tamkaj? Ali tudi Vaše ime rabijo, kadar gase gasilci? Moj Bog, Ti si nas v resnici zapustil, ker si nam dal ljudi, posvečenih, pa tak slaveželjnih! – Vidite, gospod župnik Matija Mrak – če bi bili tudi zidali s svojim denarjem tisto bajtico za par sto goldinarjev – bi ne bilo lepo, če si daste uzidati za to spominsko ploščo!»³¹ Klerikalni Slovenec je odgovoril z objavo identičnega besedila, le da je Mrakovo ime zamenjal z Ivanom Hribarjem, ki naj bi hlepel po tovrstnih počastitvah.³²

Slika 1. Ena od dveh plošč v avli nekdanje Mestne hranilnice ljubljanske na Čopovi ulici.

Tudi časopis *Gorenjec* je po prvi svetovni vojni pohvalil skromno držo kranjskih občinskih odbornikov, ki so tovrstno počastitev na plošči v gimnazijski stavbi zavrnil: »Nihče ni poantiral, čigava ideja in čigavo delo in zasluga je en ali drugi projekt. Značilno je dejstvo, da se je v zgrajenem novem gimnazijskem poslopiju vzdala spominska plošča, in so nekateri člani občinskega odbora prepovedali vklesati na njo svoja imena, čeprav so imeli za gradnjo samo in za ustanovitev zavoda sploh marsikaj zaslug. Danes bi bilo menda malo tako skromnih mož.«³³

31 »Z Bleda sredi septembra.« *Slovenski narod*, 21. september 1899, str. 2.

32 »O te spominske ploščel.« *Slovenec*, 10. oktober 1899, str. 2.

33 »Obletnica in nje refleksi.« *Gorenjec*, 22. december 1934, 2.

Prej omenjeni ljubljanski župan Ivan Hribar (1851–1941) je bil na tovrstnih ploščah večkrat omenjen, obenem pa je poskrbel, da je bilo njegovo ime v kamen vklesano tudi na ljubljanskem magistratu. Ko je bila glavna sejna dvorana na njegovo pobudo v letih 1897 in 1898 preurejena, se je v njej znašla tudi plošča, ki je spominjala na to dejstvo, obenem pa so bile v prostoru postavljene tudi štiri marmornate plošče, v katere so bila vklesana imena vseh ljubljanskih županov, tudi še živčih.³⁴ Prazen prostor, ki je ostal na ploščah, so Hribarjevi nasledniki dopolnjevali s svojimi imeni.

Hribar ni bil zgolj oseba, ki so jo častili s spomeniki za življenja, temveč je bil tudi promotor tega fenomena za druge ljudi. Okoli leta 1901 je kot ljubljanski župan poslal pismo ameriškemu industrialcu Johnu Rockefellerju (1839–1937), v katerem je bogataša prosil za finančno podporo pri ustanovitvi univerze v Ljubljani. V zameno mu je Hribar obljubil: *»Ne le, da se vseučilišče krsti z Vašim imenom, mestna občina ljubljanska postavi Vam tudi na najlepšem trgu dostojen spomenik, ki naj vsemu svetu priča, kako zna plemenite čine slaviti narod, kateremu doslej ni bila sreča, da bi bil o svoji usodi odločal sam.«*³⁵ Odgovora ni prejel, tako da Ljubljana ni dobila Rockefellerjevega spomenika.³⁶

Poleg politične elite se je postavljanje spomenikov za življenja utrdilo tudi v slovenskem meščanstvu, ki je želelo z njimi dokazovati in potrjevati lastno moč. Diskreten primer je mogoče najti sredi Ljubljane. Na vrhu Centromerkurja, zgrajenega leta 1903 na pobudo trgovca Feliksa Urbanca (1850–1937), stoji betonski kip Merkurja, boga trgovine in zaščitnika trgovcev (danes je kip zamenjan s kopijo). Za njegovo levo nogo se nahaja ladijski premec, simbol pomorske trgovine, v njem pa je skrita še ena podoba: *»Natančen pogled na premec nam odkrije obraz lastnika Urbanca.«*³⁷ Občasno so v zaprtih meščanskih družbah svoje ugledne člane počastili s spominskimi obeležji. Eden od primerov je povezan z zdravnikom in dobro-

34 Pirkovič, Jelka. »Mestno dvorano prenavljajo, mar ne?: Leopold Theyer in ljubljanski magistrat.« *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 3/2 (1996), 43 in 47.

35 Hribar, Ivan. *Moji spomini. I. del od 1853. do 1910. leta*. Ljubljana: Tiskarna Merkur, 1928, 309–310.

36 Prav tam.

37 Čopič, Prelovšek, Žitko, Ljubljansko kiparstvo na prostem, 96.

delnežem dr. Emilom pl. Stöcklom (1824–1885), ki so mu ob 25. obletnici vodenja Ljubljanskega strelskega društva v prostorih združenja vzdali spominsko ploščo.³⁸ Na Bledu je dve obeležji dobil švicarski naravni zdravilec Arnold Rikli (1823–1906): leta 1891 je bila z orjaško, več kot 600 kilogramov težko litoželezno ploščo, pritrjeno na skalo, obeležena t. i. Arnoldova planota (Arnoldshöhe), kjer je Rikli organiziral svetlobne in zračne kopeli,³⁹ ob petdesetletnici delovanja njegovega zavoda leta 1904 pa so mu sinovi domnevno postavili še črn marmornat obelisk na Straži nad Bledom⁴⁰ (čas postavitve ni povsem zanesljiv, saj se na zadnji strani obeliska nahaja tudi letnica Rikljeve smrti).

Kot poseben fenomen velja omeniti mecenko Josipino Hočevnar, roj. Mulej (1824–1911). Ker s soprogom Martinom nista imela otrok, sta svoje premoženje razdeljevala šolam, sirotišnicam, cerkvam in drugim ustanovam. Po moževi smrti je postala ena najbolj znanih mecenk na Kranjskem, ki je posebej veliko naredila za razvoj svoje rodne Radovljice ter soprogovega domačega Krškega. V zahvalo za pomoč so ji v Krškem na prelomu stoletja postavili kar tri spominske plošče, odkrite v cerkvah sv. Rozalije in sv. Ruperta ter v šolski stavbi (danes Fakulteta za energetiko). Napis na plošči v cerkvi sv. Rozalije je sestavil pisatelj in odvetnik dr. Janez Mencinger, ki je očitno menil, da je dobrotnica tako znana, da je ni poimenoval: *1646. – 1896. / Ta Božji hram je prenovila / Meščanka Krška. – Kdo je bila? / Odlikal jo je cesar; govoré / Hvaležno daleč tod okoli / Vstanove, cerkve, šole nje imé. / Da Bog ji plačaj! vernik molí.*⁴¹ Največji spomenik Josipini Hočevnar je bil postavljen na glavnem trgu v Radovljici, slavnostno je bil odkrit leta 1908. Obeležje združuje funkciji spomenika in vodnjaka, s kompleksno motiviko pa namiguje na številna področja, ki jih je gmotno podprla Hočevnar.⁴² Radovljiški spomenik je prvi javni spomenik neplemiški ženski na

38 »Ljubljansko strelsko društvo.« Ljubljanski list, 17. september 1884, 3.

39 Ambrožič, Jože. »Pozabljena plošča Arnolda Riklija.« Glas, 10. julij 1968, 7.

40 Žitko, Po sledih časa, 49.

41 Porenta, Tita, Alenka Černelič Krošelj. »Po moji smrti se bo vide/o, da sem dobro gospodinjala ...!«: zapuščina Josipine Hočevnar, roj. Mulej, (1842–1911) v Radovljici in Krškem.« Kronika, 62/2 (2014), 267.

42 Čopič, Javni spomeniki, 254–255.

Slovenskem in če odmislimo Franca Jožefa, prvi javni kiparski spomenik katerikoli še živeči osebi.

Med prvo svetovno vojno je bila vzdolž soške fronte postavljena vrsta obeležij, ki so jih zgradili vojaki v spomin na svoje poveljnike, padle ali spopade. Na ta način so obeležja dobili nekateri priljubljeni avstrijski poveljniki, kot je general Guido Novak von Arienti (1859–1928), ki so mu obeležje postavili med Kukom in Vodicami, za Sveto goro.⁴³ Leta 1916 je bil pri Čepovanu slavnostno odkrit tudi preprost zidan spomenik vrhovnemu poveljniku soške fronte Svetozarju Boroeviču pl. Bojni (1856–1920); spomenik je bil po vojni zapuščen in je bil šele 2017 ustrezno prenovljen.⁴⁴ Podobno usodo je imel feldmaršalov spomenik v Koprivi na Krasu, ki je bil prav tako postavljen 1916, obnovljen pa 2020. Vojaki so objekte vojaške infrastrukture posvečali raznim osebam. V Grgarskih Ravnah je bil leta 1916 postavljen vodnjak nadvojvodinje Marije Ane Avstrijske (1882–1940), hčerke nadvojvode Friderika, vrhovnega poveljnika avstro-ogrske vojske. Ko so področje zajeli Italijani, so napis prekrili s cementom in vanj vpisali imena poveljnikov enot, ki so se prve prebile v kraj, med drugim poročnika Valleja in majorja Casatija.⁴⁵

SLOVENSKI SPOMENIKI ZA ŽIVLJENJA V KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI

Novonastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je bila leta 1929 preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo, je skušala svoj obstoj legitimirati tudi v obliki postavljanja javnih spomenikov, med katerimi so bili v prvi vrsti spomeniki vladarske dinastije Karađorđević. Doprsni kipi monarhov so krasiли številne jugoslovanske javne ustanove, toda javni spomeniki v njihovo čast za časa življenja so skozi celotno obdobje ostali sorazmerno redki; šele smrt je po navadi sprožila množično odkrivanje obeležij.

43 Prinčič, Vili. Neme priče vojnih grozot 1915–1918. Trst: Mladika, 2018, 33–36.

44 Prav tam, 49–52.

45 Prav tam, 37–40.

Prvi jugoslovanski kralj Peter I. Karađorđević (1844–1921) na Slovenskem za časa življenja ni dobil obeležij. Kot potencialno izjemo lahko upoštevamo premični doprski kip v avli ljubljanske univerze na Kongresnem trgu. Oktobra 1920 je univerza namreč od države v dar prejela kraljev kip, delo hrvaškega kiparja Rudolfa Valdca, ki je bil postavljen v nišo v avli poslopja, na katerem je do takrat stal kip Franca Jožefa. Petrov doprski kip, ki je za zdaj najstarejši dokumentirani spomenik pripadniku dinastije Karađorđević na Slovenskem, je bil kasneje prestavljen v rektorjevo sobo, saj je bil v avli postavljen spomenik kralja Aleksandra.⁴⁶

Razmeroma malo je bilo tudi spomenikov, za življenja postavljenih Petrovemu sinu, kralju Aleksandru I. (1888–1934). Leta 1923 si je Aleksander ogledal proizvodnjo keramike v obratih v Libojah. »V spomin na visoki obisk bo družina vzdala v lastni tvornici izgotovljeno spominsko ploščo,« je poročalo *Jutro*,⁴⁷ kar bi bilo po znanih podatkih prvo Aleksandrovo obeležje na Slovenskem, vendar ni potrjeno, da je bila plošča zares postavljena. Poleg tega je bilo v časopisju leta 1931 zabeleženo, da bo na poslopju nove šolske stavbe v Rušah ob otvoritvi 18. oktobra odkrita spominska plošča v čast desetletnice njegove vladavine.⁴⁸ Tudi tokrat poročila o slavnostni otvoritvi šole ne omenjajo plošče.

Prvi javni kiparski spomenik kralju Aleksandru na Slovenskem je bil odkrit 8. junija 1924 v Domžalah. Slavnostni prireditvi so prisostvovali številni lokalni prebivalci in veljaki, kot osrednji govorec pa je nastopil pripadnik Sokola Andrej Slokar, ki je dal pobudo za postavitev spomenika in na čigar vrtu je bil spomenik postavljen.⁴⁹ Aleksandrovo marmornato doprsje, delo kiparja Tineta Kosa, je stalo na 2,5 metra visokem podstavku iz ihanskega kamna.⁵⁰ Spomenik si je kasneje ogledal tudi sam monarh: »Poleti 1925 je

46 Smiljanić, Ivan. »Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani.« *Zgodovinski časopis*, 73/3–4 (2019), 459–460.

47 »Petrovče.« *Jutro*, 7. september 1923, 2.

48 »Ruše.« *Slovenski gospodar*, 23. september 1931, 3.

49 »Spomenik kralja Aleksandra v Domžalah.« *Jutro*, 11. junij 1924, 3; »Odkritje spomenika kralja Aleksandra.« *Slovenski narod*, 12. junij 1924, 3.

50 »Kipar Tine Kos.« *Jutro*, 1. avgust 1926, 11.

bil Viteški kralj na poti skozi Domžale. Ustavil se je pred spomenikom, dolgo je opazoval lastno podobo, ob slovesu pa je poklonil ženi brata Slokarja nagelj.»⁵¹ Ko je bil Aleksander 9. oktobra 1934 ubit v Marseillu, so se žalujoči Domžalčani pred kipom zbrali na žalni komemoraciji.⁵² Po smrti so kralju odkrili vrsto spomenikov in plošč, toda za življenja je bilo domžalsko doprsje edini kiparski spomenik, ki ga je dobil na Slovenskem.

Aleksandrov naslednik, Peter II. (1923–1970), je bil v času očetove smrti še mladoleten, a je kot formalni jugoslovanski vladar vseeno dobil nekaj obeležij. Zabeležena je le ena spominska plošča, ki je bila vzdana v ograjo okoli lipe pred današnjo knjižnico Jožeta Udoviča v Cerknici. Točen čas odkritja ni zabeležen. Domnevno je plošča pojasnjevala memorialno funkcijo lipe. Plošče danes ni več, ograja in lipa pa sta še na svojem mestu.⁵³ Šlo je za primer ene izmed številnih spominskih lip, ki so jih sadili po večjih in zlasti manjših slovenskih krajih kot poceni različice spominskih obeležij pripadnikom kraljeve dinastije. Večina je bila posvečenih kralju Aleksandru, pogosto pa so krajevni veljaki hkrati posadili dve lipi, od katerih je bila ena posvečena Aleksandru in druga Petru II.; na ta način je bila ustvarjena simbolna povezava med jugoslovansko preteklostjo in prihodnostjo.⁵⁴ Kot posebnost je treba omeniti lipo, ki je bila posajena v Trbovljah in ki je bila posvečena drugorojenemu Aleksandrovcu sinu, princu Tomislavu (1928–2000).⁵⁵

Poleg pripadnikov kraljeve dinastije je spomenik za življenja na začetku 30. let dobila tudi peščica uglednih Slovencev meščanskega sloja. Prvi med njimi je povezan z Državno obrtno šolo, pozneje Tehniško srednjo šolo, ki je leta 1911 začela delovati v reprezentativni stavbi na Aškerčevi cesti v Ljubljani. Zasluge za njeno ustanovitev se pripisujejo zlasti dvema posameznikoma: prvemu ravnatelju šole, naravoslovcu, konservatorju in politiku Ivanu Šubicu ter že omenjenemu Ivanu Hribarju, ki je s svojima vztrajnostjo in odloč-

51 »Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji.« *Jutro*, 6. september 1940, 5.

52 »Žalovanje v Domžalah.« *Slovenski narod*, 13. oktober 1934, 2.

53 Cerknica Tabor – plošča kralj Peter II. <https://obelezja.wordpress.com/2020/11/06/cerknica-tabor-plosca-kralj-peter-ii/> (dostop: september 2021).

54 Smiljanić, Ivan. »Spominske lipe za kralja Aleksandra.« *SLO: časi, kraji, ljudje*, 23 (2019), 48–53.

55 »Gasilstvo v rudarskih revirjih.« *Slovenski narod*, 14. avgust 1939, 14.

nostjo poskrbel za izgradnjo šolske stavbe.⁵⁶ Ob 20. obletnici delovanja šole so 25. junija 1931 v šolski avli odkrili bronast medaljon (že pokojnega) Ivana Šubica, ki ga je izdelal profesor in akademski medaljer Anton Sever po naročilu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo (ZTOI). Njen predsednik Ivan Jelačin ml. je na dogodku najavil, da bo na nasprotni steni šolske avle vzdana tudi plošča (še živečemu) Ivanu Hribarju.⁵⁷ Napoved se je uresničila še istega leta. Poleti je medaljer Sever obiskal Hribarja v Cerkljah na Gorenjskem in po živem modelu izdelal njegovo plaketo s premerom 26,5 centimetra. Ko je Hribar 19. septembra praznoval 80. rojstni dan, mu je Ljubljanska občina na slavnostnem banketu izročila bronasti odlitek Severjeve plakete, pritrjen na kvadratno marmornato ploščo.⁵⁸ Sever je s ponovno finančno pomočjo ZTOI odlitek plakete vzdal v šolsko avlo, 7. novembra 1931 pa je bila slavnostno odkrita. Dogodka se je poleg drugih visokih gostov iz slovenske politike, gospodarstva in kulture udeležil tudi sam Hribar s soprogo Marijo. *Slovenec* je poročal: »Vsa pozornost je bila obrnjena na slavljenja, ki je stal v središču, kljub svojim 80 letom svež in krepak spomenik najlepše dobe našega narodnega prerajanja in vstajenja.«⁵⁹

Slika 2. Plaketa z reliefom Ivana Hribarja v avli Šolskega centra Ljubljana.

⁵⁶ »Ob jubileju Tehniške srednje šole v Ljubljani.« *Jugoslovan*, 21. junij 1931, 9.

⁵⁷ »Tehnična srednja šola – naš ponos.« *Slovenec*, 25. junij 1931, 3.

⁵⁸ »Plaketa Ivana Hribarja.« *Jutro*, 22. september 1931, 3.

⁵⁹ »Lepa slavnost na tehn. srednji šoli.« *Slovenec*, 8. november 1931, 4.

Ravnatelj Josip Reisner je imel prvi nagovor, v katerem je slavil Hribarjeve zasluge:

Ko se je pričel v tem zavodu pouk, niste bili več ljubljanski župan, ker se je tedaj začelo vaše politično preganjanje. Zato je za vas ta dan obenem dan zadoščenja za vse trpljenje, ki ste ga morali prestati. Na spominski plošči bi danes lahko stal napis, posvečen vladnemu komisarju N. N. itd. Toda ta prostor je čakal na Vas, kajti Vam gre glavna zasluga, da imamo ta zavod. Imeli ste voljo in vztrajnost; da ste kljub tedanjim nam sovražnim razmeram, ustanovili ta zavod. Če bi takrat omahnili, bi nas danes tu ne bilo. [...] Vzgojnega pomena pa je ta dan tudi za našo mladino, ki naj ve, da narod, ki ne slavi in spoštuje svojih mož, teh vreden ni. Oddolžujemo se vam ob tej priliki za ta najlepši zavod med zavodi, katere ste ustanovili. Sprejmite gospod minister moje čestitke in zahvalo tudi v imenu vsega učiteljskega zbora in mladine ob tej priliki, ko odkrivamo to plaketo, za ves vaš trud in delo, katerega sadove mi uživamo.⁶⁰

Ivan Jelačin je nadaljeval s hvalospevi Hribarju in ko je omenil, *»da je bil slavljenec vedno tudi njegov vzor in zato se je sporazumel s kiparjem Severjem, da je modeliral spominsko ploščo,*«⁶¹ je z medaljona padlo pregrinjalo. *»Vidno ginjen je stal minister Ivan Hribar pred svojim lastnim spomenikom, kar se še ni dogodilo slovenskemu možu.*«⁶² Ganjeni Hribar je v daljšem govoru orisal težke razmere, v katerih si je prizadeval za izgradnjo obrtne šole, v sklepu pa je poudaril: *»Najlepša zahvala mi je pa ta zavod sam in odkrita plaketa naj bo izraz ljubezni in vztrajnosti, ki me je vedno vodila pri delu za narod.*«⁶³

Poleg plakete je Hribar za časa življenja skoraj dobil še eno obeležje. Leta 1940 so na ljubljanski univerzi začeli razmišljati o odkritju spominskih plošč osebam, ki so bile zaslužne za njeno ustanovitev. Med podajanjem predlogov (Ljubomir Davidović, Danilo Majaron in Karel Verstovšek) je France

60 »Svečano odkritje spominske plaketa ministru Ivanu Hribarju.« *Jugoslovan*, 8. november 1931, 5.

61 »Spominska plošča Ivanu Hribarju.« *Jutro*, 8. november 1931, 3.

62 Prav tam.

63 »Svečano odkritje spominske plaketa ministru Ivanu Hribarju.« *Jugoslovan*, 8. november 1931, 5.

Kidrič omenil tudi Hribarja, ki se je pred prvo svetovno vojno angažiral za slovensko univerzo. Ker je Hribar malo zatem prejel častni doktorat, je bilo ocenjeno, da bi bila spominska plošča odveč, in ker je manjkalo tudi denarja, plošč niso nikoli postavili.⁶⁴

Ne glede na to je Hribar svoje spominsko obeležje že imel, tega pa ni dosegel njegov politični tekmeč Fran pl. Šuklje (1849–1935), s katerim sta na stara leta poravnavala račune v obliki objavljjanja spominov ter kritičnih odzivov nanje. Ko je Šuklje oktobra 1933 dopolnil 84 let, se je v ljubljanskem društvu Krka, ki je združevalo Dolenjce, pojavila pobuda, da bi mu pred dolenskim gradom Kamen, kjer je stanoval, postavili spomenik. Kipar Tine Kos se je že lotil ustvarjanja skic, fotografije upodobljenca pa mu je prisrkel Božidar Jakac. Pobudniki so želeli odkriti dva spomenika; *»drugi kip v nadnaravni velikosti v pozi Šukljeta kot govornika«* naj bi postavili v društvenih prostorih v Ljubljani. *»Jubilant je bil proti temu 'češččenju', a spričo energije mladih ljudi iz Ljubljane je moral popustiti.«* Društvo je načrtovalo, da bo postavilo še več spomenikov, med katerimi bi bilo tudi obeležje naravoslovca Ferdinanda Seidla (1856–1942),⁶⁵ vendar niso uresničili nobene od pobud.

Hribar je v resnici ostal edini slovenski politik, ki je med obema vojnama dobil spomenik za življenje. Četudi so obstajali doprsni kipi nekaterih med njimi, kot sta dr. Anton Korošec in dr. Gregor Žerjav,⁶⁶ niso bili postavljeni kot spomeniki. Po drugi strani je bilo svojevrstno spominsko obeležje postavljeno voditelju Hrvaške kmečke stranke dr. Vladku Mačku (1879–1964). Na pročelju rojstne hiše njegovega očeta Janeza v Lesičnem je bila leta 1935 vzdana plošča, ki pa je bila bolj kot očetu posvečena sinu in njegovi kmečki ter proticentralistični politiki.⁶⁷

64 Smiljanić, »Kralji, doktorji, revolucionarji«, 472.

65 »'Oče dolenskih železnic' dobi spomenik.« *Slovenski narod*, 28. oktober 1933, 3.

66 Pokrajac Iskra, Več glav, 64–65 in 95.

67 Smiljanić, Ivan. »Inženir Janez Maček, oče Vladka Mačka, med spominom in pozabo.« SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin, 30 (2021), 38–43.

Hribar je bil iniciator še ene pobude, ki je prinesla kar dva javna spomenika še živečima umetnikoma. Prvi je bil skladatelj, pevec in glasbeni pedagog Matej Hubad (1866–1937), ki se mu kot umetniškemu vodji Glasbene matice v Ljubljani – tedaj osrednje slovenske glasbene ustanove – ter kasneje glasbene šole in konservatorija pripisuje zasluge za pričetek nove dobe v slovenski glasbi. Z aktivno organizacijo koncertov, promocijo slovenske ter slovanske glasbe in vzgojo opernih pevcev si je pridobil status ene najbolj uglednih osebnosti slovenskega glasbenega sveta. Občasno je Hubad izvajal dela svojega učenca, frančiškanskega patra Hugolina Sattnerja (1851–1934). Sattner je večino življenja deloval kot organist, učitelj glasbe ter pevovodja, in čeprav je začel skladati šele v šestem desetletju svojega življenja, si je s svojim opusom še za časa življenja pridobil spoštovanje kot eden najpomembnejših slovenskih skladateljev.

Ivan Hribar je najprej predlagal, da skladatelju Davorinu Jenku v Ljubljani postavijo spomenik,⁶⁸ in v ta namen je občini doniral Jenkov doprski kip, delo Lojzeta Dolinarja. Pobuda se je združila z drugim podobnim projektom. Leta 1927 je ljubljanska občina poverila načrt regulacije Vegove ulice, na kateri stoji stavba Glasbene matice, arhitektu Jožetu Plečniku. Arhitekt si je na zelenici pred Matico zamislil gaj slavnih skladateljev, svojevrstno slovensko glasbeno Akropolo. Plečnik je po mnenju *Slovenskega naroda* »uredil pravi častni gaj, kakršne so imeli v starem veku, ko je najbolj cvetela kultura, ob hramih svojih božanstev Grki in Rimljani. In v ta ponosni sveti gaj je Glasbena Matica postavila one, ki se jim hoče zahvaliti in ki so vredni njenega počaščenja.«⁶⁹

Ker je bila Matica zadovoljna z Dolinarjevim portretom Davorina Jenka, mu je naročila izdelavo še sedmih doprskih kipov skladateljev: Jakoba Gallusa Petelina, Benjamina Ipavca, Frana Gerbiča, Stevana Stojanovića Mokranjca, Vatroslava Lisinskega ter Hubada in Sattnerja; naknadno sta bila odkrita še Dolinarjeva kipa Antona Foersterja in Emila Adamiča.⁷⁰ *Jutro*

68 »Ljubljana: prvi slovenski glasbeni festival.« *Slovenec*, 25. marec 1932, 4.

69 »Nova pridobitev Ljubljane: umetniško dovršena preureditev poslopja Glasbene matice in parka v Vegovi ulici.« *Slovenski narod*, 14. maj 1932, 3.

70 Čopič, Prelovšek, Žitko, *Ljubljansko kiparstvo na prostem*, 36.

je poročalo, da je Dolinar izdelal kipe pokojnih glasbenikov »po fotografijah, risbah in starih bakrorezih, skladatelja Mateja Hubada in p. Hugolina Sattnerja pa po naravi.«⁷¹ Kipe so v bron odlili v Zagrebu, nato pa so jih v dneh pred odkritjem namestili na podstavke iz nabrežinskega kamna. Slovenec je dva dni pred odkritjem zapisal: »Na kamenite podstavke z napisi p. Hugolina Sattnerja in ravnatelja Hubada pa herm za sedaj še ne bodo postavili.«⁷² Razlog za to navedbo ni razjasnjen; je v zadnjem hipu prišlo do pomislekov pri spomenikih živima osebama? Kljub temu je že naslednji dan časopis poročal: »Vsa okolica napravlja izredno svečan vtis, zlasti še sedaj, ko stoje že vse herme, tako tudi herma p. Hugolina Sattnerja in ravnatelja Hubada.«⁷³

Še preden je bil Hubadu postavljen javni spomenik, je dobil lasten kiparski portret v prostorih Matice, tako da se uvršča med peščico Slovencev, ki so za časa življenja dobili dva spomenika. Ob 40. obletnici njegovega delovanja v okviru Matice je bila v prenovljeni pevski dvorani Glasbene matice 30. novembra 1931 pripravljena slavnost. Dvorano so ob tej priložnosti poimenovali po Hubadu in v njej odkrili Hubadovo marmornato doprsje, po oceni Jutrovega poročevalca »krasno in izredno posrečeno umetniško delo«, ki ga je prav tako izdelal Dolinar. »Razumljivo je, da je po tem svečanem aktu planila vsa dvorana v neskončen aplavz in do solz ginjeni pevski oče Hubad od ganotja ni mogel spregovoriti besede.«⁷⁴ (V pevski dvorani je poleg Hubadovega doprsja stal tudi kip kralja Aleksandra, ki je Matici daroval prapor in bil njen zaščitnik, na stenah pa je bilo pritrjenih 29 plošč s črnimi okvirji, na katerih so bila izpisana imena častnih članov Matice.)⁷⁵

Osem doprsnih kipov pred poslopjem Matice so odkrili 16. maja 1932, v okviru prvega slovenskega glasbenega festivala v organizaciji Glasbene

71 »Lojze Dolinar in njegovo najnovejše delo.« *Jutro*, 15. maj 1932, 9.

72 »Kipi pred Matico.« *Slovenec*, 14. maj 1932, 4.

73 »Prvi slovenski glasbeni festival: okrašena Vegova ulica.« *Slovenec*, 15. maj 1932, 4.

74 –č. »Častni večer Glasbene Matice.« *Jutro*, 6. december 1931, 3.

75 »Nova pridobitev Ljubljane: umetniško dovršena preureditev poslopja Glasbene matice in parka v Vegovi ulici.« *Slovenski narod*, 14. maj 1932, 3.

matice.⁷⁶ Kipe je odkril njen predsednik dr. Vladimir Ravnihar, ki je v govoru slavil vse upodobljene skladatelje, vključno s Sattnerjem in Hubadom.⁷⁷ Tudi o Hubadovi glavi je bilo rečeno, da jo je »naš mojster Lojze Dolinar« ustvaril »z vso svojo umetniško silo in s pravim spoštovanjem do dela velikih mož«.⁷⁸ Dejstvo, da sta med upodobljenci dva še vedno med živimi, je bilo obravnavano kot simpatična zanimivost, vsaj glede na to, da so po časopisju krožile fotografije Mateja Hubada pred lastnim kipom (slike s Sattnerjem niso bile objavljene). V tisku je vladal konsenz, da sta si oba več kot zaslužila tovrstno nevsakdanjo čast.⁷⁹ *Slovenski narod* je ob analizi »markantne glave prezaslužnega našega glasbenika in vodje vse naše muzike, direktorja konservatorija Mateja Hubada« poudaril: »Le največje može sveta doleti čast, da jim postavijo spomenike, ko še žive, a naš narod pač ni mogel izbrati zaslužnejšega kakor tega velikega in uspešnega narodnega delavca, da ga počasti in proslavi na tako izjemen način.«⁸⁰ Podobno mnenje je časopis izrazil o Sattnerju: »Tudi ta umetnik je v srebru svojih las zaslužil tako veliko čast že v življenju.«⁸¹

Sattner je umrl dve leti po postavitvi spomenikov in ob nekaterih poročilih o smrti je bila objavljena fotografija njegovega kipa, v nekrologih pa omenjen spomenik, postavljen za časa življenja.⁸² Ob Hubadovi smrti je tisk ponovno poudaril, da »je bil med redkimi, skrajno redkimi Slovenci, ki je že za življenja dobil javen spomenik,« in sklenil z mislijo: »V tej zgodovini bo Mateju Hubadu ohranjen trajen spomin, tako trajen, kakor je kip iz bron,

76 »Ljubljana: prvi slovenski glasbeni festival.« *Slovenec*, 25. marec 1932, 4.

77 »Slavje slovanske pesmi: krasno uspele festivalske svečanosti so privabile v Ljubljano odlične goste iz vseh pokrajin naše države, pa tudi iz inozemstva.« *Slovenski narod*, 17. maj 1932, 2.

78 »Nova pridobitev Ljubljane: umetniško dovršena preureditev poslopja Glasbene matice in parka v Vegovi ulici.« *Slovenski narod*, 14. maj 1932, 3.

79 »Naš prvi glasbeni festival: osem kipov pred poslopjem Glasbene matice.« *Jutro*, 15. maj 1932, 9; »Slike kipov skladateljev.« *Slovenski narod*, 21. maj 1932, 4.

80 »Nova pridobitev Ljubljane: umetniško dovršena preureditev poslopja Glasbene matice in parka v Vegovi ulici.« *Slovenski narod*, 14. maj 1932, 3.

81 Prav tam.

82 »Pater Hugolin Sattner.« *Slovenski narod*, 20. april 1934, 1.

Slika 3: Matej Hubad (v cilindru) pred lastnim spomenikom ob odkritju.

Vir: Jutro, 4. 5. 1937, str. 3.

Slika 4: Matej Hubad pred lastnim spomenikom, ob praporščaku z zastavo Glasbene matice.

Vir: Zbori, revija nove zborovske glasbe, let. VIII, št. 4, str. 23.

Slika 5: Doprsni kip Hugolina Sattnerja.

ki mu ga je bila še za življenja postavila Glasbena Matica pred hramom njegovega dolgoletnega udejstvovanja.»⁸³

Z izjemo Hubada in Sattnerja niso znani drugi primeri odkrivanja spomenikov umetnikov v času med obema vojnama. Kot pogojno izjemo lahko omenimo kip Mojzesa, ki ga je leta 1927 izdelal Dolinar in ga je Plečnik kasneje postavil nad stranski vhod Narodne in univerzitetne knjižnice. Ker je za model izbral slikarja Riharda Jakopiča (1869–1943), so sodobniki kip občasno dojemali kot impresionistov spomenik: »Kipar Dolinar je postavil Jakopiču še za življenja spomenik s posrečeno prispodobo, s katero je slavil Jakopičev navdih. Bil mu je model in upodobil ga je glede na njegovo vlogo v komaj prebujajočem se narodu kot Mojzesa, stopajočega s Sinaja z božjimi ukazi.«⁸⁴

Eden od primerov spominskega obeležja živi osebi ostaja nekoliko nejasen. Leta 1934 je načelnik in častni starosta Sokola v Ljubljani dr. Viktor Murnik (1874–1964) praznoval 60. rojstni dan ter štiri desetletja dela v tej telovadni zvezi. V počastitev obletnic je bila 25. marca 1934 organizirana svečanost v telovadnici ljubljanskega Narodnega doma (danes Narodna galerija), vendar ni povsem jasno, ali so mu v stavbi odkrili spominsko ploščo s portretom, ki ga je izdelal kipar Lojze Dolinar, ali so mu plaketo zgolj podarili.⁸⁵

V času med vojnama je bistveno upadlo število plošč v javnih stavbah s seznami oseb, zaslužnih za njihovo izgradnjo, ki so bile značilne za Avstro-Ogrsko. Eden redkih primerov iz tega časa se nahaja v kozjanski vasi Žegar, ob cesti med Slivnico in Lesičnim, ki je bila dograjena in odprta leta 1929. Napis na obeležju spominja na dva funkcionarja tega obdobja – velikega župana mariborske oblasti dr. Franca Schaubacha (1881–1954) in oblastnega komisarja dr. Josipa Leskovarja (1875–1965) –, ki sta se svečanega odprtja ceste in odkritja obeležja osebno udeležila, ter na pobudnika

83 –o. »Oče slovenske pesmi: danes se bo Ljubljana poslovila od ravnatelja Mateja Hubada.« *Jutro*, 4. maj 1937, 3.

84 Podbevšek, Anton. *Rihard Jakopič*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983, 607–608.

85 »Ljubljanski Sokol.« *Jutro*, 25. marec 1934, 7; »Spominska plošča dr. Murnika.« *Jutro*, 27. marec 1934, 3.

ter nadzornika izgradnje ceste: dekana Marka Tomažiča ter gradbenika Martina Vrečka.⁸⁶

Fenomen odkrivanja spomenikov, kjer ob marmornati ali bronasti podobi stoji živ »izvirnik«, je tudi na Slovenskem postal gradivo za parodije in travestije. Še najdlje je pri smešenju pojava prišel ilustrator in karikaturist Hinko Smrekar. Leta 1929 je Lojze Dolinar ustvaril njegov doprski kip iz žgane gline in čez nekaj let je umetnina postala last upodobljenca. Smrekar je ob njej očitno začel premišljevali o vprašanih lastne posmrtni slave. Leta 1937 je tako nastala njegova satira *Odkritje spomenika H. Smrekarja*:

S težkim srcem poslušam včasih tožbe naklonjenih mi prijateljev in znancev, ki se pritožujejo, da imam premalo javnega priznanja (in dela še celó) da se mi preslabo godi, – in pikro pristavljajo, da pač po smrti dobim svoj spomenik. Sprva sem to skrbenje prenašal s stojičnim nasmehom, končno pa so mi te pogoste tožbe le vcepile strah, da ne bi družba mojih očitnih in skritih prijateljev ter prijateljic nadlegovala mili narod po moji smrti z nabiranjem prispevkov za moj spomenik. Pravično je, da taki odbori navadno po kratkem, zelo mučnem delovanju mirno v Gospodu zaspe. Z umetniki pa je pač tako, da živi begajo mirne občane v njih dosmrtni dremļjavici ter jih še po svoji smrti straše. Jaz pa hočem imeti posmrtni večni mir, da bo imel svet končno mir pred menoj, jaz pa pred svetom.

Resnično sem v zadregi, kako bi svoje skrbeče prijatelje in prijateljice v zadevi mojega spomenika pomiril, obenem pa vesoljni mili narod zagotovo rešil pred takimi atentati.

V zadregi sem:

1. ker mi zares ni prav nič do mojega spomenika, do posmrtnega pa še celo ne;
 2. ker ne vem, kdo naj bi odločil, ali sem in ali bom tak spomenik zaslužil.
- Večina mojih poklicnih tovarišev vsaj radi svoje visoko napete subjektivnosti za to odločitev gotovo ni upravičena ...

⁸⁶ »Nova cesta Sv. Urban – Lesično otvorjena.« *Slovenski narod*, 17. oktober 1929, 3.

Popolnoma pomirjuje pa me dejstvo, da si je neprimerno dražji spomenik omisilil že marsikdo, ki nima prav nobenih drugih večjih zaslug, nego da je mili narod na ta ali oni način obral za večje število jurčkov ali celo milijončkov. –

Ni mi do spomenika:

1. nisem zaljubljen v fasado svoje trmaste betice, niti v svoje delo preko po lastni edino merodajni, strogi oceni zaslužene mere;
2. kaj mi koristi lovor brez – obare??

Izvršeno dejstvo pa je, da me je prijatelj Lojze Dolinar pred devetimi leti modeliral. Zdaj sem si ta doprsni kip pridobil, ker bi rad svoje tožeče prijatelje končno vtolažil.

Kip torej že imam, zato naj se zgodi še to, da ga postavim in odkrijem na ozemlju republike Smrekarije. Dan slovesnega odkritja še ni določen. Obvestim Vas, ko pride čas za to. –

Kip je terakota. Bron bi bil seveda dosti lepši, zanesljivejši in glede vremen trpežnejši. A kje naj snamem drobiž še za to???

Mili narode! Lončen spomenik si navsezadnje požrtvovalno postavim na lastne stroške. S tem ti prihranim celih 100 % tozadevnih izdatkov ... Oddahnil si se! ...

Nikakor pa spričo svojega, stalno zelo labilnega gmotnega položaja ne branim svojim odkritim in skritim prijateljem in nudim lepo priliko za dejanja posebno onim, ki se stalno pritožujejo nad krivicami, ki se mi godé, da prispevajo v ta namen svoj obolus. Gotovo je, da bodo stroški na ta način za mnogo, mnogo odstotkov (morda do 90 %) manjši nego po moji smrti. Preskočil sem že Abrahama, kar se da strumno korakam čedalje globlje častitljiva leta. Kdo ve, kdaj in kje mi smrt pota prekriza? Umreti se mi sicer ne mudi – še dolgo ne – a kdo ve, če se vendarle ne zgodi ob bližnji nepričakovani priliki? Brez strahu mili narode – naj se to zgodi kadarkoli – tudi nagrobnik že imam, sicer zelo skromen, – a značilen ... Hujše pa bo še, če se mi posreči, še prav dolgo živeti ...

Torej ... kocka je padla! Oni, ki bodo žrtvovali več nego po 100 Din, bodo vpisani v posebno zlato knjigo, ki bo nato položena v naročje Narodni galeriji v Ljubljani.

– Besed sem se do sitega naslušal, želim videti še dejanja! –

Končam in si umijem roke!⁸⁷

SLOVENSKI SPOMENIKI ZA ŽIVLJENJA V SOCIALISTIČNI JUGOSLAVIJI

Med drugo svetovno vojno ni zabeleženo, da bi na okupiranih delih slovenskega ozemlja postavljali spomenike živečim ljudem. V javnih ustanovah je bilo mogoče najti uvožene, serijsko izdelane doprsne kipe oseb, kot so italijanski kralj Viktor Emanuel III. (1869–1947), Benito Mussolini (1883–1945) in Adolf Hitler (1889–1945), ki so bili po koncu vojne zavrženi ali umaknjeni. Tisti, ki so se ohranili, so danes na ogled v slovenskih muzejih.

V obdobju med koncem druge svetovne vojne in informbirojevskim sporom leta 1948 je bilo na Slovenskem postavljenih nekaj javnih spomenikov Josifu Visarionoviču Džugašviliju – Stalinu (1878–1953). Prvi med njimi je sicer zgolj del večjega obeležja, namreč Spomenika zmage v Murski Soboti, posvečenega padlim vojakom Rdeče armade, ki je bil odkrit 12. avgusta 1945. Spomenik ima obliko mavzoleja, pred katerim stojita bronasta kipa rdečearmejca in partizana (modelirana po Ivanu Romanoviču Gurskem in Nandetu Vidmarju), iz mavzoleja pa se dviga visok slop, na katerem je bila pritrjena povečana bronasta kopija medalje s Stalinovim profilom, delo Zdenka Kalina.⁸⁸ Medalja je na spomeniku ostala do informbirojskega spora. Četudi naj bi takrat razmišljali o razstrelitvi celotnega spomenika, so se na koncu pragmatično odločili le za zamenjavo medalje,

87 »Hinko Smrekar o svojem spomeniku in svoji smrti.« *Tovariš*, 10. oktober 1952, 817.

88 Čopič, *Javni spomeniki*, 382–383.

tako da danes na tem mestu visi medalja z Leninovim profilom. Fotografija Stalinove medalje je ohranjena, sama medalja pa se je izgubila.⁸⁹

Precej malo je znanega o nadnaravno velikih doprskih kipih Tita in Stalina, ki sta stala na visokih podstavkih na vogalu stavbe na Cankarjevi ulici v Ljubljani. Aprila 1946 ju je posnel Miloš Švabič,⁹⁰ ni pa jasno, ali sta bila zamišljena kot začasna dekoracija ali sta bila dejanski, četudi kratkovečni ljubljanski javni spomenik. Kot javni spomenik pa je bil zanesljivo postavljen Stalinov doprski kip, ki je bil skupaj s Titovim odkrit 25. avgusta 1946 v Mestnem parku v Celju.⁹¹ Avtor marmornatih kipov je bil Eduard Salesin, ki ju je izdelal po naročilu Fizkulturnega društva Olimp Gaberje.⁹² Enkrat med letoma 1948 in 1950 je bil Stalinov kip odstranjen, očitno pa je z njim odšel tudi Titov kip – morda zato, ker sta bila oba kipa kritizirana zaradi neupoštevanja smernic socrealizma. Danes je Titov kip še ohranjen v zasebnem muzeju v Letušu, medtem ko je bil Stalinov najverjetneje razbit.⁹³

Četudi so dokumentirane le te tri javne kiparske Stalinove upodobitve v Sloveniji, je bilo skupno število njegovih skulptur precej višje. Ustvarjali so jih tako uveljavljeni kiparji kot tudi študentje kiparstva na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. Komunistična partija Slovenije je na oddelku za kiparstvo, pa tudi pri Društvu slovenskih upodablajočih umetnikov, naročala kipe revolucionarjev dekorativnega značaja za prizorišča političnih manifestacij in svečanosti.⁹⁴ Stalina so portretirali tudi nešolani, amaterski kiparji. V tisku se je ohranil primer primorskega samouka Ivana Gregoriča, odgovornega za preureditev mladinske dvorane v Razdrtem, ki so »jo okrasili z njegovimi

89 Mohar, Katarina. »Svoboda je spomenik!': Spomenik zmage v Murski Soboti: nastanek, usoda, kontekst.« *Acta historiae artis Slovenica: Visualizing Memory and Making History: Public Monuments in Former Yugoslav Space in the Twentieth Century*, 18/2 (2013), 141–142.

90 Za reprodukcijo gl. Jezernik, *Mesto brez spomina*, 431.

91 »Otvoritev fizkulturnega stadiona v Celju.« *Ljudska pravica*, 29. avgust 1946, 6.

92 Domjan, Alenka, ur. *Eduard Salesin: 1910–1980*. Žalec: Zavod za kulturo, šport in turizem; Celje: Grafika Gracer, 2018, 56, 93 in 127.

93 Prav tam, 58.

94 Rakovec, Andreja. »Upodobitve revolucionarjev oktobrske revolucije v likovni umetnosti na Slovenskem.« V: *Oktobrska revolucija 1917–2017: med izkušnjo, interpretacijo in poetizacijo*, ur. Irena Avsenik Nabergoj, 103 in 107. Ljubljana: Založba ZRC, 2019.

kipi Tita in Stalina«. ⁹⁵ V številnih učbenikih je kot ponazoritev informbirojskega spora ponatisnjena fotografija Vlastje Simončiča iz leta 1948, ki prikazuje Stalinovo doprsje v smetnjaku s kovinskimi odpadki. Fotografija je bila sicer razvita šele sredi 1960. let.

Stalin je romal v smeti, zato pa so začeli postavljati spomenike vodji jugoslovanskega partizanskega gibanja in jugoslovanskemu predsedniku Josipu Brozu – Titu (1892–1980). Podobno kot nekoč kipi monarhov Franca Jožefa in Aleksandra so tudi Titove podobe v javnem prostoru imele funkcijo poenotenja jugoslovanskih državljanov pod zastavo komunistične partije in njenega voditelja. Na vprašanje, koliko točno je bilo tovrstnih portretov, je težko podati natančen odgovor. Iskanje in preštevane vseh maršalovih portretov in kipov, postavljenih v javnih prostorih, bi bilo brezplodno, saj je bilo teh serijsko izdelanih podob ogromno, do danes pa se jih je na nekdanjih mestih in v muzejih ohranila le peščica. Titovi doprsni kipi so bili postavljeni kot dekoracija na kongresih, manifestacijah, razstavah in po tako rekoč vseh institucijah v državi, v prvih povojnih letih so bili tudi darilo, ki so jih najuspešnejši delovni kolektivi, mladina ali športniki prejeli na tekmovanjih.

Postavljanje Titovih kipov v javnih prostorih je bilo le redko pospremljeno s svečanim odkritjem. Doprsja so se tam najpogosteje preprosto pojavila in kot del opreme ostala vse do začetka 90. let. V času pred Titovo smrtjo je v časopisju pravzaprav zabeležen le en primer slavnostnega odkritja, ki se je zgodilo 26. novembra 1976 na Osnovni šoli Davorina Jenka v Cerkljah na Gorenjskem. Takrat so v šolski avli postavili bronasto maršalovo doprsje, delo Borisa Kalina, ki ga je šoli podaril član sveta federacije Tone Fajfar. ⁹⁶ Občasno je bilo odkrivanje teh kipov le del večje prireditve. Ko so, denimo, v osnovni šoli v Metliki leta 1968 odprli spominsko razstavo o XV. brigadi, so sočasno v šolski stavbi odkrili tudi relief, delo Lojzeta Dolinarja, spominsko

95 »Ivan Gregorič – ljudski kipar na Primorskem.« *Ljudska pravica*, 12. junij 1947, 4.

96 B. S. »Darilo šoli – kip predsednika Tita.« *Delo*, 25. november 1976, 9.

ploščo z novim imenom šole ter »*velik kip maršala Tita, darilo društva jugoslovanskih likovnih umetnikov*«. ⁹⁷

Tita so upodabljali številni jugoslovanski, in s tem slovenski, umetniki. V prvih letih socialistične Jugoslavije je časopisje spremljalo obsežno produkcijo Titovih kipov v izvedbi znanih slovenskih kiparjev (Boris Kalin, Zdenko Kalin, Frančišek Smerdu, Peter Loboda, Stane Kolenc).⁹⁸ Kipar Momo Vuković je sredi 60. let, med ustvarjanjem maršalovega doprsja, jasno povedal: »*Tita poskuša narediti vsak kipar in mislim, da moram poskusiti še jaz*«. ⁹⁹ Kot likovni motiv je Tito pritegoval tudi kiparje – samouke. Med njimi je bil kmet Jože Kolar iz Spodnjih Grušovelj, ki je več mesecev iz lipovega lesa rezljal Titovo figuro v partizanski uniformi, ki jo je na koncu koloriral.¹⁰⁰

Celopostavni Titovi kipi niso bili tako brezštevilni kot doprsja. Najslavnejši je kip hrvaškega kiparja Antuna Augustinčiča, ki je bil leta 1948 odkrit v Kumrovcu. Ker je bila izdelana serija odlitkov, so bile identične skulpture odkrite v številnih jugoslovanskih mestih, s tem pa je Augustinčičeva podoba korakajočega, zamišljenega Tita postala njegova najslavnejša umetniška podoba. Eden od odlitkov je bil vsaj od leta 1955 postavljen sredi avle Muzeja ljudske revolucije Slovenije v ljubljanskem Cekinovem gradu,¹⁰¹ tri leta kasneje pa je bil prestavljen na Gospodarsko razstavišče, kjer je postal del dekoracije na VII. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije.¹⁰² Nekaj časa je kip stal na ploščadi pred razstavno dvorano, nato pa se je vrnil v muzejsko avlo. Leta 1961 je bil kip skupaj s kamnitim podstavkom prestavljen iz avle na prostor pred muzejem, vendar je slavnostno odkritje kipa, sodeč po časopisju, umanjalo. Spomenik je na tem mestu ostal do prenove Cekinovega gradu v času osamosvojitve. Nameščen je bil v park

97 »Novo ime metliške šole.« *Dolenjski list*, 29. 8. 1968, 8. Omenimo še, da je bil Titov bronasti doprsni kip, ki še danes stoji ob osrednjem spomeniku NOB v Metliki, odkrit 3. julija 1983, torej v naš pregled ne sodi; gl. Bezek, M. »Shod slovenskih borcev.« *Dolenjski list*, 7. julij 1983, 1.

98 Gl. npr. »Podoba maršala Tita v upodabljajoči umetnosti.« *Tovariš*, 23. maj 1952, 348.

99 Jurič, E. »Za vino pev'c da pesem v dar ...!« *Delo*, 17. marec 1965, 6.

100 »Samouk izdelal kip maršala Tita.« *Celjski tehnik*, 13. september 1957, 8.

101 J. Š. »Zakladnica pričevanj o narodnoosvobodilni borbi.« *Ljudska pravica*, 6. april 1955, 5.

102 »Prisrčna dobrodošlica delegatom in gostom na VII. kongresu ZKJ.« *Ljudska pravica*, 21. april 1958, 1.

gradu Brdo pri Kranju, leta 2021 pa je bil v nejasnih okoliščinah prenesen v Muzej vojaške zgodovine v Pivki..¹⁰³

Bolj znan kot ljubljanski kip je različica, postavljena v Velenju. Mesto, ki je s Titovim pristankom postalo zgled modernističnega socialističnega naselja, je o spomeniku maršalu razmišljalo od konca 60. let. Zaradi Titove podpore modernizaciji naselja, ki pa ji slovensko republiško vodstvo ni bilo naklonjeno, je spomenik simboliziral tudi kljubovanje lokalne velenjske oblasti Ljubljani. Pobuda za spomenik je v Velenju zbudila nekaj pomislekov, menda povezanih z dvomi glede vzpostavljanja kulta osebnosti, pa tudi postavljanja spomenika živi osebi. Sredi 70. let je vendarle prišlo do odločitve o postavitvi. Republiško vodstvo je zato v Velenje poslalo tedanjega sekretarja republiške konference SZDL Milana Kučana, ki naj bi namero velenjske občine preprečil z izpostavljanjem nespodobnosti odkrivanja spomenikov živim osebam. Občina pa je vztrajala in Kučan je popustil.¹⁰⁴ Ostareli Augustinčič je večino dela poveril pomočnikoma Vladimirju Herljeviću in Ivanu Paviću, ki sta se lotila ustvarjanja 6,3 metra visoke skulpture, kar je vse do danes največja Titova skulptura. Spomenik, ki je bil financiran z donacijami prebivalcev in delavcev Šaleške doline, je bil v bron odlit v Zagrebu in nato prenesen v Velenje, kjer je bil nameščen na 3,7 metra visok podstavek na Titovem trgu. Slavnostno je bil odkrit 25. junija 1977 pred okoli 15 000 obiskovalci, v počastitev Titovega 85. rojstnega dne, 40. obletnice njegovega prihoda na čelo KPJ in 40. obletnice ustanovitve KPS.¹⁰⁵ Tita na odkritju ni bilo, ker je takrat na obisku gostil Moamerja Gadafija.

Še en Titov celopostavni kip je v 50. letih iz belega marmorja izklesal kipar Boris Kalin, pri čemer se je zgledoval po doprsju, ki ga je po naravi izdelal leta 1948.¹⁰⁶ Skulptura je bila postavljena v veži republiške skupščine v Ljubljani in ni bila odkrita s posebno svečanostjo, saj se je v prostoru nahajala že od otvoritve stavbe leta 1959. Pred kipom je leta 1980 stala krsta s

103 Čopič, Prelovšek, Žitko, *Ljubljansko kiparstvo na prostem*, 154.

104 Štravs, Smilja. »Kako so gradili Titov spomenik v Velenju.« *Gea*, 27 (avgust 2017), 36–40.

105 »Spomenik maršalu Titu.« *Naš čas*, 30. julij 1976, 1; Utenkar, Danilo. »Titovo delo – naš vzor in spodbuda.« *Delo*, 27. junij 1977, 1.

106 Čopič, Prelovšek, Žitko, *Ljubljansko kiparstvo na prostem*, 26.

Titovimi posmrtnimi ostanki, preden so bili vkrcani na vlak proti Beogradu, desetletje kasneje pa je bil kip odstranjen iz avle. Okoli maršalove marmornate glave so namestili vrv in ga z žerjavom prestavili na kamion, ki ga je prepeljal na dvorišče Mestnega muzeja Ljubljana. Četudi je Jože Smole protestiral proti odstranitvi, zaradi česar se je razvila živahna časopisna polemika,¹⁰⁷ se skulptura v avlo ni več vrnila. Še dva Titova celopostavna kipa sta bila postavljena v vojašnicah Jugoslovanske ljudske armade, ki sta ju, v skladu s takrat ustaljeno navado, izdelala likovno izšolana kiparja med služenjem vojaškega roka. V vojašnici Milana Majcna v Novem mestu je bil za dan mladosti leta 1972, ob maršalovem 80. rojstnem dnevu, postavljen nad dva metra visok celopostavni Titov kip iz armiranega betona, ki ga je izdelal hrvaški kipar Pavao Hudek¹⁰⁸ (kip je danes na ogled pred Dolenjskim muzejem), v vojaški pekarni v Mariboru pa je neznani kipar v 70. letih izdelal betonski maršalov kip. Po osamosvojitvi je bil kip večkrat prestavljen in prebarvan, vendar ni bil premeščen z nekdanje lokacije.

Tito se v javni memorialni krajini pred letom 1980 ni pojavljal samo v obliki kiparskih portretov, temveč tudi kot ime, vklesano na spominskih obeležjih dogodkom, ki so bili z njim le implicitno povezani. Morda se je maršalovo ime v taki obliki prvič pojavilo na spomeniku ustanovitvi Gubčeve brigade v zaselku Maline pri Trebelnem iz leta 1950. Na spomeniku je namreč zapisano, da so borci brigade svojo kri vlagali ... *V TEMELJE NOVE / TITOVE JUGOSLAVIJE*. Titovo ime je bilo omenjeno tudi na plošči s srbohrvaškim napisom, vzdani na pročelje gradu Otočec, posvečeni izgradnji avtoceste bratstva in enotnosti, ki naj bi bila zgrajena prav na maršalov poziv.¹⁰⁹ Na spomeniku, odkritem leta 1959 na kraju, kjer Pot spominov in tovarišstva prečka Celovško cesto v Ljubljani,¹¹⁰ pa je mogoče na listkih, ki jih trosijo upodobljeni aktivisti, prebrati sporočilo *ŽIVEL / TITO*. V 50. letih se je Titovo ime znašlo tudi na številnih ploščah znotraj tovarniških obratov, ki so spominjale na uvedbo samoupravljanja.

107 Smole, Jože. »Kdo je dal odstraniti Broza?.« *Delo*, 2. oktober 1990, 6.

108 »V vojašnici Milana Majcna.« *Dolenjski list*, 13. april 1972, 11.

109 V. B. »Mlada generacija je upravičila zaupanje.« *Ljudska pravica*, 23. november 1958, 1.

110 »Tekme in slavlje množic.« *Delo*, 7. september 1959, 8.

V istem desetletju se je pričelo obeleževanje krajev, povezanih z maršalovo življenjsko potjo. Njegovo ime na ploščah je bilo grafično posebej izpostavljeno: beseda »Tito« je bila lahko vklesana z večjimi črkami kot preostali napis, izpisana z velikimi tiskanimi črkami, reliefno izbočena, odebeljena ali postavljena v posebno vrstico. Prvi val Titovih spominskih obeležij je nastopil 25. maja 1952, ob njegovem 60. rojstnem dnevu, saj so tega dne s kar osmimi ploščami obeležili njegove postaje po Sloveniji od otroštva do pričetka druge svetovne vojne. Plošče so bile odkrite na Trdinovi ulici v Ljubljani, v Tacnu, na gradu Goričane, na kamniški tovarni Titan, na mari-borski kaznilnici, na Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo, na šoli v Bistrici ob Sotli in v Trebčah. Leta 1953 je bila postavljena še plošča na planinskem domu na Lisci, štiri leta kasneje pa so v Kamniku obeležili lokacijo nekdanje Sokolske telovadnice, v kateri je Tito telovadil leta 1911.¹¹¹

V 60. letih je bilo postavljenih manj obeležij, med njimi sta bila spomenik na Vinjah pri Domžalah ter bronasta skulptura *Tri gracije*, postavljena leta 1969 v zdraviliškem parku v Radencih v spomin na Titov obisk tri leta prej.¹¹² V 70. letih se je Tito ponovno pojavil na več spomenikih, zdaj že kot skoraj mitska osebnost. Opazni so bili poskusi povezovanja Tita tako z njegovimi preteklimi dosežki kot tudi svetlo prihodnostjo, v katere naj bi popeljal Jugoslovane, kar je bilo izpostavljeno ob polaganju temeljnega kamna za Jedrsko elektrarno Krško 1. decembra 1974.¹¹³ Po drugi strani se na osrednjem spomeniku NOB, odkritem leta 1975 na Trgu svobode v Mariboru, ki ga je oblikoval Slavko Tihec, Titov portret pojavi kar dvakrat, in je edina oseba izmed vseh upodobljencev, ki je vojno preživel.¹¹⁴ Kljub temu njegovi okrogli rojstni dnevi niso prinašali bistvenega povečanja števila novih spomenikov kot nekoč. Titov 80. rojstni dan leta 1972 je (poleg novomeške vojašnice) trajno obeležilo zgolj Hortikulturno društvo Savsko naselje v Ljubljani, ki je na Luize Pesjakove ulici zasadilo drevesi in prednjo postavilo

¹¹¹ s. »Kamničani praznujejo.« *Slovenski poročevalec*, 26. julij 1957, 4; Z. »Praznik Kamničanov.« *Glas Gorenjske*, 29. julij 1957, 2.

¹¹² Borović, Boro. »Sto let Radenske.« *Delo*, 7. september 1969, 1.

¹¹³ Pogačnik, Bogdan. »Položen temeljni kamen prve jedrske elektrarne.« *Delo*, 2. december 1974, 2.

¹¹⁴ Mavrič Žižek, Irena. »Znane osebnosti na Spomeniku narodnoosvobodilne borbe v Mariboru 1941–1945.« *Dialogi*, 11–12 (2016), 70–73.

kamnito obeležje.¹¹⁵ Nadalje je bila leta 1977, ob maršalovem 85. rojstnem dnevu, obeležena še tretja lokacija, povezana s Titom v Kamniku, namreč stavba na Kovinarski cesti 20, v kateri je stanoval za časa svojega službovanja v Titanu.¹¹⁶ Istega leta sta bili postavljeni plošči na lokaciji partizanskega taborišča Titova vas ter pri t. i. Mahavovem griču pri Sebenjah, od koder je Tito leta 1934 po ilegalni poti krenil preko Karavank.¹¹⁷

Slika 6. Spominsko znamenje, postavljeno ob 80. rojstnem dnevu Josipa Broza – Tita leta 1972 v Savskem naselju v Ljubljani.

V letu pred smrtjo je bil Tito deležen še zadnjih spomeniških počastitev, povezanih s 40. obletnico ustanovne seje CK KPJ v Bohinjski Bistrici marca 1939 pod njegovim vodstvom. Ob obletnici je bil v naselju zgrajen kulturni dom Joža Ažmana in odprt 1. maja 1979 z organizacijo slavnostne seje CK ZKJ, ki se je je ponovno udeležil Tito (kot se je izkazalo, je bila to zadnja seja CK, ki ji je prisostvoval). Dogodek je bil dopolnjen z odkritji treh obeležij. Razen dveh plošč v spomin na obe seji je bil v parku pred kulturnim domom odkrit

115 P. H. »Savsko naselje: proslava.« *Delo*, 24. maj 1972, 8.

116 H. K. »Plošča na hiši, v kateri je bival Josip Broz.« *Delo*, 25. maj 1977, 12.

117 Zorec, Črtomir. »Pogovori o Trziču, njegovih krajih in ljudeh (11. zapis).« *Glas*, 25. september 1981, 7.

spomenik, posvečen revoluciji in narodnoosvobodilnemu boju v Bohinju. Obležje je zasnoval že omenjeni Slavko Tihec, v lesu pa ga je izdelal obrat mizarstva LIP.¹¹⁸ Med osebami, upodobljenimi na obležju, je mogoče prepoznati Titovo podobo, povzeto po fotografiji iz leta 1938.

Omeniti velja še posebno obliko počastitve, ki je je bil deležen Tito. Tako kot nekoč Vladko Maček, ki je dočakal odkritje spominske plošče svojemu očetu, si je tudi jugoslovanski maršal lahko ogledal bronasti doprski kip svoje matere Marije Broz, rojene Javeršek. Že leta 1977 je Božidar Jakac na podlagi Titovega opisa in pričevanj sorodnikov zrisal portret Titove matere, saj njena fotografija ni ohranjena. Na podlagi risbe je Antun Augustinčič, skupaj z Vladimirjem Herljevičem, ustvaril njen doprski kip, ki ga je podaril šolarjem v Bistrici ob Sotli za novo šolo, poimenovano po Titovi materi. Slavnostno so ga odkrili 29. aprila 1979, ob odprtju šolske stavbe. Nekaj dni kasneje, 10. maja, je kraj obiskal tudi Tito ter si ogledal šolsko stavbo in spomenik (po naključju je istega dne umrl Augustinčič). V govoru, ki ga je imel po ogledu, je povedal: *»Srečen sem, da sem tukaj, med vami in da sem videl kip moje matere, Marije Broz.«*¹¹⁹ Spomenik Mariji Broz je bil bolj posvečen Titu kot njej, saj ji obležja ne bi odkrili, če ne bi bila povezana s Titom. Šlo je za specifično sredstvo politične propagande, s katerim je bila utrjevana maršalova avtoriteta, četudi je bila na površini posvečena nekemu drugemu.

Ugotovitev, da Titovih spomenikov, postavljenih pred letom 1980, ni bilo malo, ni presenetljiva. Kakšen pa je položaj, če analiziramo vidnejše slovenske politike tega obdobja? Kdo izmed njih je že za življenja lahko občudoval lastno ime, vklesano v kamen, in na koliko krajih? Začnimo z v partijski hierarhiji verjetno najvišje pozicioniranim Slovincem, teoretikom samoupravnega socializma Edvardom Kardeljem (1910–1979). V desetletju po smrti mu je bila po celi državi postavljena množica celopostavnih in doprskih kipov ter spominskih plošč, toda za časa življenja je bilo njegovih

¹¹⁸ Šlamberger, Vlado. »Varovati moramo enotnost naših narodov in ustvarjati pogoje za razvoj, delati tako, da bo novim rodovom bolje.« *Delo*, 3. maj 1979, 1.

¹¹⁹ Šlamberger, Vlado. »Prisrčno slavje v Bistrici, Tito dopotoval v Zagreb.« *Delo*, 11. maj 1979, 1.

spomenikov zelo malo. Četudi je bilo že leta 1948 v smernicah glede izgradenj zadržnih domov na Slovenskem omenjeno, naj v avli pred dvorano stoji »kip tov. Tita ali Kardelja ali Matije Gubca«, ¹²⁰ Kardelj javnih kiparskih spomenikov ni dobil. Za razliko od Tita se je njegovo ime le enkrat znašlo v kontekstu obeleževanja markantnih dogodkov partijske zgodovine, v katerih je bil udeležen. V Joštovem mlinu v Medlogu blizu Celja je za silvestrovo 1939 pod Kardeljevim vodstvom potekala druga konferenca KPS. Ploščo v spomin na dogodek, na kateri je Kardelj poimensko naveden, je slavnostno odkril Franc Leskošek – Luka 18. septembra 1954; časopisna poročila med obiskovalci prireditve ne omenjajo Kardelja. ¹²¹ Na še dveh obeležjih so se znašli Kardeljevi citati. Prvi je spomenik ustanovitvi Tomšičeve brigade v kočevski vasi Stari Log, odkrit 13. septembra 1952. ¹²² Razen obširnega Kardeljevega citata je na spomeniku omenjen tudi Tito, tako da gre za edini znani spomenik, na katerem sta oba navedena poimensko. Drugi Kardeljev citat se je znašel na plošči v spomin zbora odposlancev v Kočevju, ki je po vojni postal eno izmed najbolj slavljenih poglavij NOB. Ob proslavi desetletnice dogodka, 4. oktobra 1953, je v prenovljenem Šeškovem domu, prizorišču dogodka, potekala slavnostna seja Izvršnega sveta Ljudska skupščine LRS. Po seji je bila v avli doma odkrita spominska plošča, v katero je bil vklesan Kardeljev citat, izrečen na zboru leta 1943. Četudi je bil na prireditvi prisoten, plošče ni odkril Kardelj, temveč Miha Marinko. ¹²³ Kardelj, skratka, od sredine 50. let do smrti ni bil deležen nikakršnih spomeniških počastitev.

Vsaj dveh počastitev za življenja je bil deležen tudi španski borec, partizan ter diplomat Dušan Kveder (1915–1966), saj je bila že leta 1953 obeležena akcija Brežiške čete, katere komandir je bil, med katero so iz zapora v Sevnici rešili več okupatorjevih jetnikov. ¹²⁴ Drugo ploščo je dobil 28. oktobra 1961, vzidana je bila na nekdanjo železniško čuvajnico na Cesti bra-

¹²⁰ »Ali že imate načrt za vaš zadržni dom?« *Slovenski poročevalec*, 1. februar 1948, 5.

¹²¹ E. K. »Slavnost v Joštovem mlinu.« *Slovenski poročevalec*, 19. september 1954, 1.

¹²² »Večnemu spominu na slavne dni revolucije!« *Dolenjski list*, 18. september 1952, 4.

¹²³ »Ponosni smo, da smo ostali dosledni na naši revolucionarni poti.« *Ljudska pravica*, 5. oktober 1953, 2.

¹²⁴ Mrvič, Stanislav, Janez Kos. *Pomniki narodnoosvobodilnega boja na območju občine Sevnica*. Sevnica: Občinska konferenca SZDL, 1989, 86.

tov Milavcev 110 v vasi Brezina pri Brežicah, v kateri je bila ustanovljena Brežiška četa. Razen Kvedra je na plošči omenjen tudi politični komisar čete, v času odkritja plošče prav tako še živeči Rudi Janhuba (1914–1976).¹²⁵

Funkcionar Sergej Kraigher (1914–2001) je obeležje dobil 30. junija 1975 v Rečici v bližini Laškega (kasneje je bila razdeljena na Zgornjo in Spodnjo Rečico). Ob proslavi občinskega praznika so na stavbi s hišno številko 160 odkrili ploščo, ki je opozarjala, da sta se leta 1941 v hiši zadrževala Franjo Vrnč in Kraigher. Slednji se je v funkciji predsednika predsedstva skupščine SRS osebno udeležil proslav,¹²⁶ a ni znano, ali je prisostvoval tudi odkritju plošče. Danes plošče ni več na pročelju. Kraigher je bil omenjen še na eni spominski plošči, na kateri se je znašel skupaj s soprogo Lidijo Šentjunc (1911–2000), ter prej omejenim Francem Leskoškom (1897–1983). Plošča je bila vzdana na stavbo na Ulici prvoborcev 26 v Hrastniku, v kateri je v 30. letih stanoval rudar Franc Mlakar s soprogo Faniko, njuno stanovanje pa je postalo kraj zbiranja lokalnih komunistov in s tem pomembno središče delavskega gibanja. Plošča je bila odkrita 2. julija 1980, ob prazniku občine Hrastnik, pri čemer se je za razliko od predhodnih tovrstnih obeležij primerilo, da ga je odkrila oseba, zapisana na plošči, namreč članica sveta federacije Šentjunc.¹²⁷ Morda je treba med spomenike Kraigherju in Šentjunc šteti tudi (zdaj izgubljeno) ploščo, odkrito v Podkrcinah, od koder je bila doma Šentjunc in kjer so se zbirali zasavski komunisti.¹²⁸

Med slovenskimi političnimi funkcionarji, ki so za življenje dobili spomenik, izstopa Miha Marinko (1900–1983). Na pročelju nekdanjega hotela Zlatorog v Ukancu je bila svojčas vzdana plošča, posvečena posvetu novembra 1944, na katerem se je zbralo okoli 170 aktivistov OF jeseniškega okrožja. Zborovanje je vodil član CK KPS Marinko, ki je imel referat o političnem dogajanju doma in po svetu. Desetletje kasneje, 22. avgusta 1954, je bila slavnostno odkrita bronasta plošča, izdelana v livarni Železarne

125 (r). »Brežice: na občinski praznik se pripravljajo.« *Delo*, 25. oktober 1961, 4.

126 Krašovec, Jure. »Banditental (1).« *Novi tednik*, 12. junij 1975, 7.

127 Dopisniki Dela. »Jutrišnji dan bo lepši.« *Delo*, 5. julij 1980, 2.

128 J. K. »Slavke v Podkrcinah.« *Zasavski tednik*, 30. julij 1955, 1.

Jesenice. Svečanosti je prisostvoval tudi Marinko, takrat predsednik Ljudske skupščine LRS. Četudi je ob odkritju plošče govoril drugi aktivist, je na popoldanskem delu prireditve nastopil Marinko, ki se je v govoru spominjal vojnega časa in hvalil aktualno jugoslovansko politiko.¹²⁹ Danes stavba hotela propada, plošča pa je izginila.

Marinko je bil deležen še ene, za slovenski prostor unikatne počastitve. V politikovem domačem kraju Gabrsko, severno od Trbovelj, je bil namreč urejen t. i. Marinkov hram – skromna lesena kašča na naslovu Gabrsko 6, v kateri je Marinko pod policijskim nadzorom preživel pet let v času konfinacije po vrnitvi iz Sovjetske zveze. Na hiši je pritrjena lesena plošča, v notranjosti kašče pa je bila postavljena manjša razstava fotografij o Marinkovem življenju in delu. Obnova kašče, namestitve plošče in ureditev razstave so bili organizirani ob Marinkovem 80. rojstnem dnevu, preurejeno celoto pa so odprli na svečanosti 5. septembra 1980. Na osrednji prireditvi v trboveljskem Delavskem domu je z obširnimi govorom v slavljenčevo čast nastopil Stane Dolanc,¹³⁰ Marinko pa je sedel med občinstvom. Po petju pesmi so politika obdarovali z nageljni, njegovim portretom in kipom delavca, popoldne pa je dobro razpoložen prisostvoval tudi krajši prireditvi, s katero so odprli Marinkov hram.¹³¹ Marinko se je ob tej priložnosti, kot je poročalo Delo, spominjal: »Vidiš, tu gori piše 1934. Dobro sem si zapomnil, sto let je bila stara kašča, ko sem prišel sem.« Kot dobrodošlica so bile te besede Miha Marinka namenjene Pepci Kardeljevi ob srečanju v petek popoldne pri Marinkovem hramu v Gaberskem. In smeje je Francetu Popitu dejal, češ, to je bil moj vikend.¹³² Ob Marinkovi smrti tri leta kasneje je pred hramom potekala spominska svečanost.¹³³

Če bi natančno prečesali literaturo, arhive in teren, bi med spominskimi znamenji NOB lahko našli še nekaj primerov obeležij temu ali onemu

129 »Spomnili so se velikih dni«/»Slavje v Bohinju«, *Glas Gorenjske*, 28. avgust 1954, 1–2.

130 »Zaradi ljudi, zaradi revolucije, ni trpel niti pri sebi niti pri drugih slabosti, ki so, na videz majhne, prizadevale komunistično partijo.« *Delo*, 6. september 1980, 4.

131 Burkeljc, Pavle. »Revolucionarjev jubilej.« *Delo*, 6. september 1980, 1.

132 Burkeljc, Pavle. »Izgnančevo domovanje.« *Delo*, 8. september 1980, 2.

133 »Slovo občanov iz revirjev od uglednega revolucionarja.« *Delo*, 22. avgust 1983, 1.

dogodku, na katerih je pri razlagi konteksta vklesano tudi ime kakega posameznika, ki je vojno preživel. Na domačiji v zaselku Vobovše (tudi Gobovše) je bil avgusta 1941, denimo, zbor štaba Kamniškega bataljona pod vodstvom komandanta, pravnika, zdravnika in politika dr. Marijana Dermastja (1911–1971) in politkomisarja Antona Šturma (1908–1985). Na dogodek spominja plošča, odkrita julija 1949, na kateri sta imeni obeh vodij bataljona.¹³⁴ Podobno je na plošči iz 1954, posvečeni nemškemu požigu mlina v Veštru blizu Škofje Loke februarja 1944, v katerem so umrli štirje partizani, zabeleženo tudi ime kurirja Andreja Florjančiča, ki se je smrti rešil s prebegom čez Soro;¹³⁵ o travmatičnem dogodku je leta 1969 spregovoril za časopis *Glas*.¹³⁶ Še en primer je plošča, ki je od leta 1950 postavljena v vasi Bukovščica. Spominja na ranjene partizane, ki so se zdravili pri družini Tomažin, dokler okupator družine ni izgnal ter očeta Janeza Tomažina ustrelil kot talca.¹³⁷ Na plošči so navedena tudi imena prvih treh ranjenih partizanov tega področja, med katerimi je bil partizanski poveljnik in oznovec Stane Kersnik – Jelovčan (1914–1997). Skratka, povprečen partizan, ki je vojno preživel, je svoje ime v kamnu dočakal samo v primeru, da je bil udeleženec pomembnejšega dogodka, ki so mu odkrili spominsko obeležje.

Spomeniki živečim umetnikom so bili po drugi svetovni vojni neobstoječi. Imena literatov so se na spomeniku znašla le v primeru, da so bili avtorji slavnih verzov, posvečenih v vojni padlim partizanom ter njihovem junaštvu. Če upoštevamo to okoliščino, je mogoče na spomenikih najti precejšnje število živečih pesnikov, kot so Fran Albreht, Matej Bor, Rado Bordon, Miroslav Košuta, Ivan Minatti, Bojan Pisk, Tone Seliškar, Tone Svetina, Ciril Zlobec itd., občasno pa so bili avtorji verzov iz drugih strok (spomenik NOB v Krškem je, denimo, opremljen z napisom helenista in prevajalca Antona Sovreta). Verzi še živečih pesnikov niso redkost niti na spomenikih, postavljenih po letu 1991 (npr. na spomeniku žrtvam prometnih nesreč na ljubljanskih Žalah so verzi Nika Grafenauerja). Spomenikov živeči književniki torej v

134 *Spominska obeležja NOB občine Kamnik*. Kamnik: Kulturna skupnost, 1975, brez pag.

135 Krapež, Stane, ur. *Pomniki NOB na Škofjeloškem*. Ljubljana: Borec, 1986, 358–360.

136 I. Guzelj. »Nemci so prišli ob zori.« *Glas*, 8. februar 1969, 4.

137 Krapež, *Pomniki NOB na Škofjeloškem*, 63.

Jugoslaviji niso dobili, toda hkrati je bilo njihovo slavljenje v obliki urejanja spominskih sob ali šolskih ekskurzij do njihovih rojstnih hiš dodobra razvit pojav. Kot je poudarjal tisk:

Slovenci pa se radi častimo že za živa. Miško Kranjec ima v Veliki Polani že svojo spominsko hišo z muzejem, učitelji popeljejo svoje učence v Polskavo, rojstni kraj Antona Ingoliča, v Grgar, rojstni kraj Mateja Bora, ali na Slap, rojstni kraj Cirila Kosmača. Če je merilo za spomenik pisateljeva veljava oziroma njegov pomen, potem bi najbrž za preteklost morali urediti spominske hiše oziroma sobe za kakšnega Ciglerja, Erjavca, Janežiča, Kopitarja, za oba Kozaka, Slomška, Vraza itd., med še živimi pa bi si lahko omislili kaj takega vsaj še Kreft, Potrč, Rebula, Kocbek ali Vidmar.¹³⁸

Pravkar omenjeni literarni kritik in predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) Josip Vidmar (1895–1992) je bil eden redkih socialističnih intelektualcev, ki so za življenja dobili svoj kip. Dne, 11. oktobra 1977, je bil v prvem nadstropju SAZU na Novem trgu v Ljubljani odkrit njegov doprsni kip, delo Zdenka Kalina, ki je bil postavljen ob kipe drugih, prejšnjih predsednikov akademije. Dogodku je prisostvoval tudi sam Vidmar s soprogo.¹³⁹ Po osamosvojitvi je bilo Vidmarjevo sprejetje te časti nekajkrat kritizirano: »*Da si je J. Vidmar [...] privoščil imperatorsko čast in sam sebi še za življenja postavil spomenik v vestibulu SAZU, je samo dodaten porog tej ustanovi.*«¹⁴⁰

Na malce prikrit način je svoj spomeniški portret za časa Jugoslavije dobil tudi duhovnik. Trnovski župnik mag. Janez Pogačnik (1946–2003) je namreč predlagal postavitve spominskega obeležja sosedoma ter prijateljema Franu Saleškemu Finžgarju in Jožetu Plečniku. Kipar Boštjan Putrih je izdelal njuni podobi, pritrjeni na pravokotno podlago z raznimi motivi. Plošča je bila vzidana na pročelje trnovske cerkve in odkrita 26. novembra

138 Vogel, Herman. »Literarni spomeniki so in jih tudi ni.« *Tedenska tribuna*, 5. oktober 1970, 12.

139 *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 28 (1977), 137.

140 Malenšek, Danijel. »Delo, 14. oktobra: kultura je naš boljšeživez.« *Sobotna priloga (Delo)*, 21. oktober 1995, 42.

1989.¹⁴¹ Skupaj z velikanoma slovenske kulture pa je bil na plošči ovekovečen tudi pobudnik obeležja: »Na spodnjem robu je tudi dobro prepoznaven majhen portret župnika Pogačnika.«¹⁴²

Slika 7: Doprnski kip Josipa Vidmarja na sedežu SAZU.
Fotografijo hrani SAZU.

Med najbolj nenavadne pobude za spomenik še živečim ljudem za časa socialistične Jugoslavije zanesljivo sodi pobuda iz leta 1971, o kateri je poročalo *Delo*:

Šoštanju se spet obeta nova zanimivost. Viktor Kojc, slikar, kipar in vodja Napotnikove galerije, je namreč izdelal osnutek in tehnično dokumentacijo za spomenik ameriškim vesoljcem in prvemu pristanku na Luni. Pravi, da je dobil navdih ob gledanju televizijskega prenosa z Lune. Spomenik bi bil iz pločevine, sestavljale pa bi ga tri krogle, ki bi simbolizirale Zemljo, Sonce in Luno. Po besedah Viktorja Kojca bi bil to edinstven spomenik ne samo v Sloveniji, ampak tudi v vsej Jugoslaviji. Njegova postavitev bi stala približno 5.000 dinarjev. V. Kojc je že pričel zbirati denar.¹⁴³

141 B. Vrhovc. »Odkrili spominsko ploščo Plečniku in Finžgarju.« *Naša komuna*, 26. december 1989, 5.

142 Čopič, Prelovšek, Žitko, *Ljubljansko kiparstvo na prostem*, 165.

143 S. Š. »Spomenik osvajalcem Lune.« *Delo*, 13. avgust 1971, 6.

Projekt ni bil realiziran, zato Neil Armstrong, Buzz Aldrin in Michael Collins nimajo spomenika v Sloveniji, vseeno pa njihovo izročilo ohranjajo v bližnjem Vitanju.

SLOVENSKI SPOMENIKI ZA ŽIVLJENJA V SAMOSTOJNI DRŽAVI

Z letom 1991 je v slovenski memorialni krajini ponovno prišlo do sprememb. Vrednote, propagirane v socialistični Jugoslaviji, so se umaknile novim vrednotam samostojne Slovenije, pri čemer je bila socialistična dediščina pogosto kritizirana. Ena od kritik je letela na nekdanji praznik dan vstaje slovenskega naroda, ki se je praznoval v spomin na 22. julij 1941, ko so trije partizani pri Tacnu hudo ranili orožnika Franca Žnidaršiča, ki pa je napad preživel. Spomenik, ki je bil leta 1956 postavljen na kraju dogodka, je bil po osamosvojitvi reinterpreteriran kot spomenik Žnidaršiču, saj *»je bil edini Slovenec, ki ga pomnimo, da je imel še za življenje postavljen spomenik svojega naroda na kraju, kjer bi skoraj prišel ob življenje«*.¹⁴⁴

Osrednji dogodek slovenske novejšje zgodovine, ki je obeležen z največ spomeniki, je osamosvojitvena vojna in dogodki, ki so do nje vodili. Predvsem v 21. stoletju se je ustalila navada, da so akterji teh dogodkov na ploščah in pomnikih poimensko navedeni, četudi je večina še danes živčih. Med njimi se je znašlo več javnosti manj znanih, zasebnih državljanov, predvsem na ploščah, posvečenih skrivnemu hranjenju orožja v njihovih nepremičninah. Bolj v ospredju pa so javne osebnosti, ki so v politiki, vojski, gospodarstvu in drugje aktivne še danes.

Prvi tak spomenik je bil septembra 2002 postavljen v Pristavi nad Stično, kjer je poveljstvo Manevske strukture narodne zaščite sprejelo prvi tajni bojni načrt v spopadu proti Jugoslovanski ljudski armadi (JLA). Na obeležju so bili našteti člani poveljstva: Igor Bavčar (1955), Janez Janša (1958), Tone Krkovič (1956), Vinko Beznik (1956) in Jože Kolenc (1956).

144 Malenšek, Danijel. »Delo, 14. julija: poslovilni Zlobčev večer.« *Sobotna priloga (Delo)*, 21. julij 1990, 16.

Precej burnejše odzive je poželo odkritje spominske plošče na Roški cesti v Ljubljani 31. maja 2013, ob 25. obletnici afere JBTZ. Ploščo so odkrili osrednji akterji afere, Janša, David Tasić (1962–2019) in Franci Zavrl (1962), ki so poleg Ivana Borštnerja (1944) bili tudi navedeni na plošči; stroške postavitve je kril Zavrl. Svečanost so obiskali predvsem pristaši Slovenske demokratske stranke, ki so s tem dali podporo Janši pred izrekom sodbe v zadevi Patria. Del javnosti je postavitve plošče ostro obsodil. *Mladina* je ob tem citirala članek filozofinje dr. Spomenke Hribar *Še spomenike si, zaživa, postavite!* iz leta 2007:

Pozaba naše neizbrisne krivde pred žrtvami je podstat napuhu nekaterih osamosvojiteljev, ki si prav na zaslugah, na 'osamosvojitvenem političnem kapitalu', brez odgovornosti, brez sočutja z žrtvami utemeljujejo svojo vse bolj brezprijavno oblast. Ne le da niso skromni, ne le da ne molčijo o svojih zaslugah, na vsa usta, na vse zvonove jih obešajo, da je že skrajno neokusno, predvsem pa povsem neetično, nepietetno. Obsceno. Nobene človečnostne skromnosti, nobenega upogiba kolena pred dostojanstvom smrti, kaj šele pogled v lastno soodgovornost, krivdo! Še spomenike si, zaživa, postavite!¹⁴⁵

Ob odkritju plošče je dodala: »*In skoraj nisem mogla verjeti, res so si postavili spomenik.*«¹⁴⁶ Že nekaj dni po odkritju so neznanci ploščo in okoliško fasado popisali z grafiti, usmerjenimi proti slavljencem, 4. julija pa je bila plošča ukradena. Sredi avgusta je bila ponujena na prodaj na spletnem oglasniku *Bolha*, vendar je bil oglas kmalu umaknjen.

Nov val odkrivanja spominskih obeležij osamosvojitvenim dogodkom je sledil ob 30. obletnici leta 2021, kjer se je nadaljeval trend naštevania še živečih oseb, ki so pri dogodkih sodelovale. Spomladi sta bili postavljeni plošči na predsedniški palači in ob stranskem vhodu Cankarjevega doma v Ljubljani, posvečeni delovanju Operativne koordinacijske skupine za usklajevanje obrambnih priprav in zavarovanje slovenske osamosvojitve. Na

¹⁴⁵ Košak, Klemen. Še spomenik so si, zaživa, postavili. <https://www.mladina.si/145205/se-spomenik-so-si-zaziva-postavili/> (dostop: september 2021).

¹⁴⁶ Prav tam.

obeh ploščah je navedenih vseh 25 članov skupine, ki so večinoma naštetih po abecednem vrstnem redu, z izjemo prvonavedenih Bavčarja, Janše, Jelka Kacina (1955), (že pokojnega) Mirana Bogataja, Janeza Slaparja (1949) in Krkoviča. Janša je sicer nepoimensko, vendar s titulo ministra za obrambo, omenjen tudi na spominski plošči na sestanku v Poljčah, na katerem so bile potrjene za obrambo v primeru agresije JLA. Kot udeleženec prireditve je skupaj z ljubljanskim nadškofom Stanislavom Zoretom (1958), županom Ivančne Gorice Dušanom Strnadom (1961), vojaškim vikarjem Matejem Jakopičem (1972) in župnikom Jurijem Zadnikom imenovan tudi na plošči ob križu, odkritem 4. julija 2021 v spomin na prvo mašo za slovenske vojake leta 1991. Dogodku je prisostvoval duhovnik Jože Plut (1964), ki je vodil prvo mašo.

Ostali slovenski politiki so na spominskih ploščah omenjeni le izjemoma. Nekdanji predsednik republike Milan Kučan (1941) je skupaj s predsedniki drugih držav zastopan na spominskih ploščah, odkritih v spomin na četrto in deveto srečanje predsednikov srednjeevropskih držav, postavljenih na Tartinijevem trgu v Piranu leta 1997 in na plošči ob vodnjaku pred vilo Zora na Bledu leta 2002.¹⁴⁷ Zasledimo lahko tudi nadaljevanje odkrivanja spominskih plošč ob otvoritvi novih stavb ali objektov, na katerih so omenjeni (tudi) politiki. Nekaj reakcij sta leta 2010 sprožili plošči na novem Žitnem mostu v Ljubljani, na katerih so navedeni ljubljanski župan Zoran Janković (1953), arhitekt Boris Podrecca (1940) in donator mostu, poslovnež Jože Anderlič (1953). Odločitev o poimenskem navajanju oseb, zaslužnih za most, posebej župana, je bila v delu javnosti ocenjena kot samovšečna, vendar so na pristojnih ustanovah pojasnili, da ne obstaja zakonski akt, ki bi kaj takega omejil ali prepovedal.¹⁴⁸ Imena politikov se pojavljajo tudi na številnih temeljnih kamnih, postavljenih ob začetku gradnje pomembnih javnih objektov.

147 U. P. »Vodnjak v čast predsednikov.« *Gorenjski glas*, 31. maj 2002, 23.

148 Zupanc, Anja. Zadostuje, da občina dovoli zapis županu v spomin. <https://www.zurnal24.si/slovenija/zadostuje-da-obcina-dovoli-zapis-zupanu-v-spomin-237688> (dostop: september 2021).

Na podlagi avstro-ogrskih zgledov se je v nekaterih slovenskih občinah razširila praksa odpiranja spominskih obeležij županom, kamor se skozi čas dodajajo imena novoizvoljenih županov. V kranjski občinski stavbi je bila leta 2003 npr. odkrita marmornata plošča v obliki knjige, na kateri se nahaja seznam županov.¹⁴⁹ Po Kranju so se zgledovali v sosednji občini Šenčur, kjer so podobno oblikovano ploščo odkrili leta 2015. Zaradi mladosti občine so bila na njej ob odkritju le tri imena županov.¹⁵⁰

Še en način za ovekovečenje imen še aktivnih politikov je sajenje spominskih dreves. Ob drevesa so običajno nameščene tablice ali ploščice, ki pojasnjujejo, kdo, kdaj in zakaj jih je posadil. Takih primerov je po Sloveniji veliko, največjo zgoščenost teh dreves pa verjetno predstavlja aleja na zahodnem delu Poti spominov in tovarištva v Ljubljani, za katerega skrbi Društvo Zeleni prstan. Prvo drevo je leta 1997 zasadil takratni ljubljanski župan dr. Dimitrij Rupel (1946), ki so mu s svojimi drevesi sledili nasledniki, vmes pa so sajenje dreves financirali še številni drugi politiki in osebe iz slovenskega javnega življenja, katerih imena so izpisana na kovinskih ploščicah ob drevesih. Ustaljeno je še sajenje dreves v imenu društev ali podjetij, pa tudi drevesa, posajena kot darilo za tretjo osebo.¹⁵¹

Z malce kritične distance je treba omeniti tudi »spominski obeležji« Melanii Trump (1970) in njenemu soprogu, nekdanjemu amerškemu predsedniku Donaldu Trumpu (1946). Ker je nekdanja prva dama rojena v Sevnici, je ameriški umetnik Brad Downey leta 2019 organiziral postavitve njenega lesenega kipa v Rožnem blizu Sevnice, ki ga je izdelal lokalni obrtnik. Skulptura je pritegnila zanimanje svetovnih medijev, še en val zanimanja pa je sledil, ko je bila leta 2020 skulptura požgana in ko jo je Downey nadomestil z bronasto različico. Nejasnosti glede tega, v kolikšni meri je šlo pri dvakratni postavitvi kipa in vmesnem uničenju za umetniški performans,

149 Jelovčan, Helena. »Kranjčani so praznovali.« Gorenjski glas, 5. december 2003, 4.

150 Zavrl Žlebrić, Danica. Ob jubileju plošča županov. <http://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20150415/C/150419884/ob-jubileju-plosca-zupanov> (dostop: september 2021).

151 Društvo Zeleni prstan Ljubljana. <http://www.zeleniprstan.si/novice.html> (dostop: september 2021).

vse do danes sprožajo uganjane.¹⁵² Podobno privlačna medijska tema je bila osem metrov visoka lesena skulptura Kipa svobode, ki je spominjala na Trumpa. Postavljena je bila v Selah pri Kamniku avgusta 2019, zasnoval jo je arhitekt Tomaž Schlegl. Na koncu so jo prevzeli v Moravčah, kjer je občina želela z njo privabljati turiste, vendar so neznanci na začetku leta 2020 skulpturo zažgali.¹⁵³

Na polju kulture so spomeniki še živečim osebam redkejši, vendar jih je še vedno mogoče najti, četudi je javno mnenje pogosto uperjeno proti tovrstnim počastitvam. Leta 1996 je Jolka Milič kritično pisala o postavljanju spominske plošče italijanskemu režiserju Pieru Paolu Pasoliniju v Idriji, kjer je preživel nekaj let kot otrok. V polemiki je predlagala, da se v Sežani postavi spominska plošča tam rojenemu italijanskemu socialnemu aktivistu in borcu proti mafiji Danilu Dolciju (1924–1997), v primeru, da »*bo ostalo kaj kamna*,« pa se lahko odkrije še plošča režiserju Sandru Bolchiju (1924–2005), ki je dve leti preživel v Sežani. Milič je vnaprej odgovorila tudi tistim, ki bi nasprotovali ploščam še živečim ljudem.

A že slišim slovenske nekrofilске godrnjavce, kako mi v en glas oporekajo: Pa kaj si znorela? Spominski kamni in napisi se vendar postavljajo mrtvim odličnikom, ne pa živim [...], ki še tlačijo domačo zemljico in tuji grušč. Taka svečana opravila so za post mortem. In ravno to je narobe, jim žarko ugovarjam. Kaj pa imajo od tega, da jih po smrti častimo? Saj, reveži, ne bodo nikoli zvedeli, da v tem ali onem kraju nekaj visi ali štrli ali lebdi v njihovo večno slavo. Razveselimo jih že za živa. No, če šege nepreklicno velijo: 'le po smrti', jim kakšno leto pred domnevnim dogodkom pišimo, da smo za nje že rezervirali na njemu dobro znani fasadi parcelico za ploščo, pa kupili 30 cm x 50 cm najboljšega (hotaveljskega) marmorja, ker ga kanimo ovekovečiti. Se strinja z besedilom motivacije, ali sodi, da bi kazalo še kaj dodati? Rečeno, denimo, stilno preformulirati in povedati še bolj ... lapidarno? Če želi, si lahko pride ogledat kraj, stavbo in lego postavitve.

152 Guy, Jack. Melania Trump statue in Slovenia removed after being set on fire. <https://edition.cnn.com/style/article/melania-trump-statue-slovenia-removed-scli-intl/index.html> (dostop: september 2021).

153 A. V. Na pogorišču kipa Donalda Trumpa bo stal kip, ki bo opominjal na strpnost. <https://www.delo.si/novice/crna-kronika/zgorela-lesena-skulptura-donald-trumpa/> (dostop: september 2021).

Tudi govornika si lahko sam izbere. Konec koncev, ker se sam še najbolje pozna, ne bi imeli nič proti, če bi napisal govor sam, vsaj koncept.¹⁵⁴

Spomeniki živečim umetnikom – zlasti literatom – se v Sloveniji danes odkrivajo predvsem na način sočasnega odkrivanja večjega števila obeležij osebam, ki jih družijo kakšne lastnosti. Znan primer so t. i. Levstikove arkade pred ljubljansko knjigarno Konzorcij, ob Slovenski cesti, ki so bile urejene ob 70. obletnici delovanja Mladinske knjige in Cankarjeve založbe. Gre za niz v tla vdolanih okroglih plošč (podoben hollywoodskemu pločniku slave v Los Angelesu) z imeni vseh prejemnikov Levstikove nagrade za življenjsko delo, ki jo na vsaki dve leti od leta 1999 prejme po en avtor otroške in mladinske literature ter ilustrator. Prvih 18 plošč so odkrili 28. septembra 2015, nato pa so jih v naslednjih letih dopolnjevali z novimi nagrajenci. Otvoritve se je udeležilo več nagrajencev, med njimi Niko Grafenauer, ki se je pošalil: *»Vsakič, ko bom stopal po teh medaljah, bom z užitkom potacal svojo.»*¹⁵⁵ Na podoben način lahko gledamo na nagrajence mednarodnega literarnega festivala Vilenica, katerih imena so vklesana v plošče v jami, po kateri festival nosi ime. Na več literatov hkrati spominja tudi kip Deklica z rastočo knjigo, delo kiparja Jerneja Malija, v Župančičevi jami v Ljubljani, katere podstavek je vsako leto dopolnjen z verzom novega slovenskega literarnega ustvarjalca.

V slovenskih visokošolskih ustanovah niso redkost spominska obeležja, na katerih so navedena vsa imena njenih dekanov ali rektorjev, ki jih, podobno kot plošče županom, po potrebi dopolnjujejo z novimi imeni. Univerza v Ljubljani ima obeležje npr. postavljeno v stranski avli, ljubljanska Filozofska fakulteta pa ga je postavila leta 2001 v vhodni avli. Svoj doprski kip za življenja pa je dobil literarni zgodovinar in predsednik SAZU France Bernik (1927–2020); njegovo bronasto doprsje je kipar Drago Tršar izde-

154 Milič, Jolka. »O spominskih ploščah in Dantejih na prostem.« *Književni listi (Delo)*, 22. februar 1996, 13–14.

155 Rokavec, Živa. Pod stebriščem pred Konzorcijem odslej Aleja slavnih. <https://www.dnevnik.si/1042721339> (dostop: september 2021).

lal že leta 1992 in kasneje je bilo postavljeno v že omenjeni galeriji doprskih kipov predsednikov SAZU.¹⁵⁶

Slika 8: Doprsni kip Franceta Bernika na sedežu SAZU.
Fotografijo hrani SAZU.

Spominska znamenja še živečim upodablajočim umetnikom so zelo redka; mednje sodi slikar Ivan Čobal (1926–1995), ki so mu spominsko ploščo odkrili domačini v njegovi domači Planini pri Rakeku.¹⁵⁷ Nekaj je tudi primerov spominskih obeležij glasbenikom in glasbenim skupinam, med katerimi je verjetno najbolj znan primer Pankrtov. Ob 20. obletnici njihovega prvega koncerta je bila na pročelje Gimnazije Moste, v kateri je koncert potekal, 17. oktobra 1997 postavljena marmornata spominska plošča. Dogodek je z obiskom počastil tudi tedanji minister za kulturo Jožef Školč. Četudi je *Delo* izrazilo skrb, da plošča na mestu ne bo ostala za stalno,

¹⁵⁶ *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 43 (1992), 55.

¹⁵⁷ Švajncer, Janez. »Ivan Čobal (1926–1995).« *Delo*, 22. julij 1995, 7.

saj je bila ob odkritju obešena na kavelj,¹⁵⁸ je bil strah odveč, saj je danes vzdana v vhodni avli gimnazijske stavbe. V parku v Trbovljah pa je bil leta 2019 urejen spominsko-tehnološki kompleks, ki je med drugim posvečen skupini Laibach.¹⁵⁹ Od bolj tradicionalne glasbe velja omeniti orjaško skulpturo harmonike na krožišču pri Begunjah na Gorenjskem iz 2013, posvečeni ansamblu bratov Avsenik.

Individualni spomeniki še živečemu slovenskemu umetniku ali kulturniku, ki ne bi bil del večje skupine podobnih obeležij, so redki. Posebnost je doprski kip pesnice Neže Maurer (1930), ki stoji v Osnovni šoli Polzela. Maurer je svoj kip, delo Mihe Kača, ob priložnosti razglasitve za častno občanko leta 1999 podarila šoli. Odkrila ga je njena hči, klovnesa Eva Škofič Maurer.¹⁶⁰

Zanesljivo največji in najbolj znan spomenik še živečemu slovenskemu literatu je spomenik tržaškemu pisatelju Borisu Pahorju (1913–2022), postavljen v ljubljanskem Tivoliju. Bronasti spomenik nadnaravne velikosti, delo Mirsada Begića, je bil odkrit 6. aprila 2017 v prisotnosti okoli dvestoglave množice, med katerimi je bil 103-letni slavljenec. V nagovoru ni govoril o lastnem kipu, zato pa se je posvetil Edvardu Kocbeku, katerega spomenik stoji blizu Pahorjevega. Pobuda za Pahorjev spomenik je nastala leta 2013, ko sta Pahorja na obisku Kocbekovega spomenika spremljala ljubljanski župan Janković in predsednik uprave Mladinske knjige (založbe, pri kateri je Pahor izdal večino del) Peter Tomšič. »V Mladinski knjigi niso imeli nobene pomisleka o spomeniku živemu človeku, 'ker je Boris Pahor živa legenda', pravijo.«¹⁶¹ Dnevnik je poročal: »Pahor je bil sicer do postavitve svojega kipa zadržan in se, kot pravi, s pobudo 'ni preveč strinjal', vodstvu založbe je takrat povedal, da se 'takšni načrti delajo, ko pisatelja ni več'.

158 J. Š. A. »Kultura kot sestavni del preobrazbe naše družbe.« *Delo*, 18. 10. 1997, 5.

159 S. G. Fotogalerija: V Trbovljah edini z monolitom na prostem. <https://zon.si/fotogalerija-pod-posto/> (dostop: september 2021).

160 Kronovšek, Marija. Znamenja ob poti naše rojakinje. https://knjiznicaospolzela.weebly.com/uploads/1/2/3/5/12358851/zlozenka_maurer.pdf (dostop: september 2021).

161 Grgič, Jožica. Boris Pahor, 'živi spomenik'. <https://old.delo.si/kultura/razno/boris-pahor-zivi-spomenik.html> (dostop: september 2021).

Podobno se je že pred leti odzval na zamisel, da bi v središču Ljubljane po njem poimenovali trg: 'Presenečen sem, to se vendar dela po smrti.'¹⁶² Do spomenika je skeptično nastopila tudi stroka.

Komisija za postavljanje javnih spomenikov in obeležij v MOL je ob presojanju založbine pobude menila, da je predlog 'nespodoben, nepieteten in neprimeren', zato za postavitev ni dala soglasja. Kot razlog zavrnitve so navedli še, da lokacija postavitve ni sprejemljiva ne z likovnega ne z estetskega vidika, da bi bilo treba za pomembne nove spomenike v mestu tudi sicer izvesti javni natečaj za najprimernejšo rešitev in da je za postavitev tovrstnega spominskega obeležja pomembna tudi historična distanca, zato ga ni mogoče postaviti še živeči osebi. A stališče tega posvetovalnega telesa je župan preslišal.¹⁶³

Dejstvo, da je bil odkrit markanten spomenik še živeči osebnosti, je bil v medijih deležen precejšnje pozornosti in tudi kritik, recimo v *Delu*:

Čeprav sprejmemo kot nesporno to, da je Boris Pahor izjemna osebnost, ki si zasluži javni spomenik, je sporno, da mu ga postavijo, ko je še živ in da on v to privoli. Stvar kulture, civiliziranosti in pietete je, da se spomeniki praviloma ne postavljajo živim ljudem, po njih niti ne poimenujejo ulic in javnih ustanov. Spomenike so največkrat postavljali živim diktatorjem in s tem krepili kult osebnosti. Iz pisatelja Pahorja z vsakim letom njegove starosti, sploh od njegovega stotega leta, ustvarjajo večji kult. Kako se je počutil včeraj, ko je gledal samega sebe ulitega v bron? Tesnobo? Je imel kakšne intimistične refleksije o trajnosti in minljivosti? Delovalo je nadgrobnno. Kakor osmrtnica živemu človeku. Kako se je počutil ob vedenju, da so vsi slovenski pesniki in pisatelji dobili spomenike dolga leta po smrti? In ob vedenju, da veliko skromnejše kot on, saj njegov meri v višino več kot dva metra?¹⁶⁴

162 Šučur, Maja, Gregor Butala. Spomenik Borisu Pahorju: Poklon velikanu z logotipom založbe. <https://www.dnevnik.si/1042768187> (dostop: september 2021).

163 Prav tam.

164 Grgič, Jožica. Živ, ulit v bron. http://www.inv.si/DocDir/BILTEN/bilten_101.pdf (dostop: september 2021).

Polemiko o primernosti spomenika živeči osebi je zasenčil logotip Mladinske knjige, na zahtevo založbe dodan na aktovko, ki jo nosi bronasti Pahor. Več kot o spomenikih za življenja se je zato govorilo o izkoriščanju spomenikov za reklamo podjetjem ter problematiki poudarjanja donatorjev na spomenikih in javni plastiki.¹⁶⁵

Slika 9: Spomenik Borisu Bahorju v ljubljanskem Tivoliju.

Kar se tiče Cerkve, je največ spomenikov zanesljivo dobil papež Janez Pavel II. (1920–2005) v času svojega obiska Slovenije leta 1996. Večina plošč in obeležij je bila postavljenih v Mariboru in okolici, največji spomenik pa je bil odkrit pred baziliko na Brezjah. Okoli poltretji meter visok bronast kip je bil odkrit 24. novembra 1996, njegov avtor je Stane Kolman.¹⁶⁶ Papežev portret je bil dodan tudi na glavna vrata ljubljanske stolnice, delo Toneta Demšarja, ki so bila postavljena v času njegovega obiska. Na stranskih vratih stolnice, ki jih je sočasno izdelal Mirsad Begić, pa se nahajajo portreti

¹⁶⁵ Urbančič, Vojko, Jožica Grgič. 'Svašta. Kip živemu z reklamo sponzorja'. <https://old.delo.si/kultura/vizualna-umetnost/svasta-kip-zivemu-z-reklamo-sponzorja.html> (dostop: september 2021).

¹⁶⁶ V. F. »Kip papeža Janeza Pavla II. na Brezjah.« *Delo*, 25. november 1996, 2.

ljubljskih škofov skozi 20. stoletje. Drugi z leve je upodobljen Alojzij Šuštar (1920–2007).

Lokalne skupnosti so v 21. stoletju začele razvijati močno kulturo obeleževanja krajevnih posebnosti skozi spomenike, skulpture ali drugačne javne dekoracije, tako da tudi upodabljanje znanih, še živečih krajanov ni več nobena redkost. Včasih so upodobitve povezane z etnografskimi zanimivostmi, recimo v Črenšovcih, kjer stoji lesena skulptura t. i. bovjaša Mirka Šerneka, ki še vedno opravlja službo glasnika novic.¹⁶⁷ Precej pogostejše so pobude za postavljanje spomenikov uspešnim športnikom. V krožišču v Juršincih je bila leta 2019 postavljena skulptura, posvečena domačinu Dejanu Zavcu (1976), četudi so med odločanjem o postavitvi kipa na občini nekateri menili, da bi za simbol naselja raje izbrali trto.¹⁶⁸ Takoj po zmagi kolesarja Primoža Rogliča (1989) na olimpijskih igrah v Tokiu leta 2021 pa je župan Zagorja ob Savi napovedal, da bodo njegov kip postavili tudi v domačem kraju.¹⁶⁹

ZAKLJUČEK

Pregled slovenskih spomenikov živim osebam pokaže, da je krog tistih, ki jim je družba priznavala pravico do lastnega obeležja pred smrtjo, skozi čas nenehno rasel. Čas avstrijske monarhije je take spomenike postavljali skoraj izrecno plemstvu, posebej pripadnikom Habsburžanov in cesarjem. Kljub temu je začelo v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno spomenike odkrivati tudi meščanstvo, ki je želelo počastiti svoje posebej zaslužne pripadnike. Posebej velik dosežek je javni spomenik, posvečen dobrotnici Josipini Hočevar, odkrit na glavnem trgu v Radovljici. Med obema vojnama

167 Mirko Šernek – ljubitelj starin in še aktiven črenšovski 'bovjaš'. https://www.pomurec.com/vse-bina/39838/Mirko_Sernek_-_ljubitelj_starin_in_se_aktiven_crensovski_%C2%BBbovjas%C2%AB (dostop: september 2021).

168 Horvat, Monika. Juršinci: S skulpturo boksarja v krožišču se ne strinjajo vsi. https://www.tednik.si/politika/13834-jursinci-s-skulpturo-boksarja-v-kroziscu-se-ne-strinjajo-vsi#.XDHi8G_IDoM.facebook (dostop: september 2021).

169 STA, B. E. V Zagorju bodo postavili kip v čast Primoža Rogliča. <https://www.delo.si/sport/tokio-2020/v-zagorju-bodo-postavili-kip-v-cast-primoza-roglica/> (dostop: september 2021).

je bilo postavljenih manj spomenikov dinastiji Karađorđević, delež meščanskih spomenikov pa se je povečal. Slavnostno so bili odkriti pomniki politiku Ivanu Hribarju ter glasbenikoma Mateju Hubadu in Hugolinu Sattnerju. Po drugi svetovni vojni je bilo največ spomenikov postavljenih vodji nove družbene ureditve, Josipu Brozu – Titu, medtem ko so preostali funkcionarji in partizani, ki so vojno preživeli, svoje ime na spomenikih lahko dobili samo v primeru, da so bili udeleženi pri zgodovinskem dogodku, na katerega je spominjalo obeležje. V samostojni Sloveniji je bilo največ spomenikov postavljenih osamosvojitveni vojni in dogodkom, ki so vodili do nje. V 21. stoletju so se razmahnili spomeniki, na katerih so poimensko navedeni akterji tedanjih dogodkov in ki so pogosto še danes aktivni udeleženci slovenske politike, gospodarstva in kulture. Bistveno se je povečal delež spominskih obeležij, posvečenih kulturnikom, z odobravanjem pa so pogosto sprejete tudi pobude za spominska obeležja še živečim glasbenikom in športnikom. Krog ljudi, ki so dobili svoj spomenik za življenja (ali imajo možnosti, da ga dobijo), je s tem dosegel največje dimenzije v zgodovini. Kljub temu je mogoče opaziti značilnost, da spomeniki živečim osebam v Sloveniji neredko nastopajo v večjih skupinah (npr. Levstikove arkade in drevesa ob Poti spominov in tovarištva) ali pa so postavljena skupaj s spomeniki že pokojnim osebam (npr. Hribarjev medaljon nasproti Šubičevega, kipa Hubada in Sattnerja med kipi skladateljev ali Pahorjev spomenik poleg Kocbekovega). Kaže, da so spomeniki živi osebi še vedno problematični, zato jih skušajo postavitelji nekoliko nevtralizirati s tem, da jih postavijo bodisi v velikih količinah bodisi v bližino drugih obeležij, posvečenih že pokojnim osebam. Zapleten fenomen spomenikov živečim osebam pa kljub temu ne kaže znakov popuščanja, saj ostajajo priljubljeni kot izkaz največje časti, ki je je posameznik lahko deležen za življenja.

VIRI IN LITERATURA

Časopisni viri

- a. a.– »Nova cerkev srca Jezusovega v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 28. junij 1883, 1–2.
- »Ali že imate načrt za vaš zadružni dom?« *Slovenski poročevalec*, 1. februar 1948, 5.
- Ambrožič, Jože. »Pozabljena plošča Arnolda Riklija.« *Glas*, 10. julij 1968, 7.
- B. S. »Darilo šoli – kip predsednika Tita.« *Delo*, 25. november 1976, 9.
- B. Vrhovec. »Odkrili spominsko ploščo Plečniku in Finžgarju.« *Naša komuna*, 26. december 1989, 5.
- Bezek, M. »Shod slovenskih borcev.« *Dolenjski list*, 7. julij 1983, 1.
- Borović, Boro. »Sto let Radenske.« *Delo*, 7. september 1969, 1.
- Burkeljc, Pavle. »Izgnančevo domovanje.« *Delo*, 8. september 1980, 2.
- Burkeljc, Pavle. »Revolucionarjev jubilej.« *Delo*, 6. september 1980, 1.
- »Cesarjev spomenik na ljubljanskem gradu.« *Slovenski narod*, 19. avgust 1916, 4.
- »Cesarjeva petdesetletnica.« *Rodoljub*, 3. december 1898, 1.
- č. »Častni večer Glasbene Matice.« *Jutro*, 6. december 1931, 3.
- Dopisniki Dela. »Jutrišnji dan bo lepši.« *Delo*, 5. julij 1980, 2.
- E. K. »Slavnost v Joštovem mlinu.« *Slovenski poročevalec*, 19. september 1954, 1.
- »Gasilstvo v rudarskih revirjih.« *Slovenski narod*, 14. avgust 1939, 14.
- H. K. »Plošča na hiši, v kateri je bival Josip Broz.« *Delo*, 25. maj 1977, 12.
- »Hinko Smrekar o svojem spomeniku in svoji smrti.« *Tovariš*, 10. oktober 1952, 817.
- I. Guzelj. »Nemci so prišli ob zori.« *Glas*, 8. februar 1969, 4.
- »Ivan Gregorič – ljudski kipar na Primorskem.« *Ljudska pravica*, 12. junij 1947, 4.
- »Iz Bovca 11. septembra.« *Slovenski narod*, 13. september 1883, 2.
- »Iz Cerkljan, 23. maja.« *Slovenec*, 26. maj 1884, 3.
- »Iz Gornjegagrada.« *Slovenski gospodar*, 25. avgust 1898, 6.
- J. K. »Slavke v Podkrnicah.« *Zasavski tednik*, 30. julij 1955, 1.

- J. Š. »Zakladnica pričevanj o narodnoosvobodilni borbi.« *Ljudska pravica*, 6. april 1955, 5.
- J. Š. A. »Kultura kot sestavni del preobrazbe naše družbe.« *Delo*, 18. 10. 1997, 5.
- Jelovčan, Helena. »Kranjčani so praznovali.« *Gorenjski glas*, 5. december 2003, 4.
- Jurič, E. »'Za vino pev'c da pesem v dar ...!« *Delo*, 17. marec 1965, 6.
- »Kipar Tine Kos.« *Jutro*, 1. avgust 1926, 11.
- »Kipi pred Matico.« *Slovenec*, 14. maj 1932, 4.
- Krašovec, Jure. »Banditental (1).« *Novi tednik*, 12. junij 1975, 7.
- »Laibach.« *Laibacher Zeitung*, 25. avgust 1829, 269–270.
- »Lepa slavnost na tehn. srednji šoli.« *Slovenec*, 8. november 1931, 4.
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 28 (1977).
- Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 43 (1992).
- »Ljubljana: prvi slovenski glasbeni festival.« *Slovenec*, 25. marec 1932, 4.
- »Ljubljanski Sokol.« *Jutro*, 25. marec 1934, 7.
- »Ljubljansko strelsko društvo.« *Ljubljanski list*, 17. september 1884, 3.
- »Lojze Dolinar in njegovo najnovejše delo.« *Jutro*, 15. maj 1932, 9.
- Malenšek, Danijel. »Delo, 14. julija: poslovljni Zlobčev večer.« *Sobotna priloga (Delo)*, 21. julij 1990, 16.
- Malenšek, Danijel. »Delo, 14. oktobra: kultura je naš boljševizem.« *Sobotna priloga (Delo)*, 21. oktober 1995, 42.
- Milič, Jolka. »O spominskih ploščah in Dantejih na prostem.« *Književni listi (Delo)*, 22. februar 1996, 13–14.
- »Mlekarska razstava.« *Domoľjub*, 17. junij 1908, 395.
- »Naš prvi glasbeni festival: osem kipov pred poslopjem Glasbene matice.« *Jutro*, 15. maj 1932, 9.
- »Nova cesta Sv. Urban – Lesično otvorjena.« *Slovenski narod*, 17. oktober 1929, 3.
- »Nova pridobitev Ljubljane: umetniško dovršena preureditev poslopja Glasbene matice in parka v Vegovi ulici.« *Slovenski narod*, 14. maj 1932, 3.
- »Novo ime metliške šole.« *Dolenjski list*, 29. 8. 1968, 8.

- o. »Oče slovenske pesmi: danes se bo Ljubljana poslovila od ravnatelja Mateja Hubada.« *Jutro*, 4. maj 1937, 3.
- »O te spominske plošče!« *Slovenec*, 10. oktober 1899, str. 2.
- »Ob jubileju Tehniške srednje šole v Ljubljani.« *Jugoslovan*, 21. junij 1931, 9.
- »Obletnica in nje refleksi.« *Gorenjec*, 22. december 1934, 2.
- »Oče dolenskih železnic« dobi spomenik.« *Slovenski narod*, 28. oktober 1933, 3.
- »Odkritje spomenika kralja Aleksandra.« *Slovenski narod*, 12. junij 1924, 3.
- »Otvoritev dež. Muzeja «Rudolfinuma».« *Slovenski narod*, 3. december 1888, 2.
- »Otvoritev fizikurnega stadiona v Celju.« *Ljudska pravica*, 29. avgust 1946, 6.
- P. H. »Savsko naselje: proslava.« *Delo*, 24. maj 1972, 8.
- »Pater Hugolin Sattner.« *Slovenski narod*, 20. april 1934, 1.
- »Petrovče.« *Jutro*, 7. september 1923, 2.
- »Plaketa Ivana Hribarja.« *Jutro*, 22. september 1931, 3.
- »Podoba maršala Tita v upodabljajoči umetnosti.« *Tovariš*, 23. maj 1952, 348.
- Pogačnik, Bogdan. »Položen temeljni kamen prve jedrske elektrarne.« *Delo*, 2. december 1974, 2.
- »Ponosni smo, da smo ostali dosledni na naši revolucionarni poti.« *Ljudska pravica*, 5. oktober 1953, 2.
- »Prisrčna dobrodošlica delegatom in gostom na VII. kongresu ZKJ.« *Ljudska pravica*, 21. april 1958, 1.
- »Prvi slovenski glasbeni festival: okrašena Vegova ulica.« *Slovenec*, 15. maj 1932, 4.
- (r). »Brežice: na občinski praznik se pripravljajo.« *Delo*, 25. oktober 1961, 4.
- »Ruše.« *Slovenski gospodar*, 23. september 1931, 3.
- s. »Kamničani praznujejo.« *Slovenski poročevalec*, 26. julij 1957, 4.
- S. Š. »Spomenik osvajalcem Lune.« *Delo*, 13. avgust 1971, 6.
- »Samouk izdelal kip maršala Tita.« *Celjski tednik*, 13. september 1957, 8.
- »Slavje slovanske pesmi: krasno uspele festivalske svečanosti so privabile v Ljubljano odlične goste iz vseh pokrajin naše države, pa tudi iz inozemstva.« *Slovenski narod*, 17. maj 1932, 2.

- »Slike kipov skladateljev.« *Slovenski narod*, 21. maj 1932, 4.
- »Slovesnosti v Udmatu.« *Slovenec*, 14. julij 1884, 3–4.
- »Slovo občanov iz revirjev od uglednega revolucionarja.« *Delo*, 22. avgust 1983, 1.
- Smole, Jože. »Kdo je dal odstraniti Broza?« *Delo*, 2. oktober 1990, 6.
- »Spomenik.« *Slovenec*, 2. december 1908, 2.
- »Spomenik kralja Aleksandra v Domžalah.« *Jutro*, 11. junij 1924, 3.
- »Spomenik maršalu Titu.« *Naš čas*, 30. julij 1976, 1.
- »Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji.« *Jutro*, 6. september 1940, 5.
- »Spominska plošča dr. Murnika.« *Jutro*, 27. marec 1934, 3.
- »Spominska plošča Ivanu Hribarju.« *Jutro*, 8. november 1931, 3.
- »Spomnili so se velikih dni«/»Slavje v Bohinju«, *Glas Gorenjske*, 28. avgust 1954, 1–2.
- »Svečano odkritje spominske plaketa ministru Ivanu Hribarju.« *Jugoslovan*, 8. november 1931, 5.
- Šlamberger, Vlado. »Prisrčno slavje v Bistrici, Tito dopotoval v Zagreb.« *Delo*, 11. maj 1979, 1.
- Šlamberger, Vlado. »Varovati moramo enotnost naših narodov in ustvarjati pogoje za razvoj, delati tako, da bo novim rodovom bolje.« *Delo*, 3. maj 1979, 1.
- Štravs, Smilja. »Kako so gradili Titov spomenik v Velenju.« *Gea*, 27 (avgust 2017), 36–40.
- Švajncer, Janez. »Ivan Čobal (1926–1995).« *Delo*, 22. julij 1995, 7.
- »Tehnična srednja šola – naš ponos.« *Slovenec*, 25. junij 1931, 3.
- »Tekme in slavje množic.« *Delo*, 7. september 1959, 8.
- U. P. »Vodnjak v čast predsednikov.« *Gorenjski glas*, 31. maj 2002, 23.
- Utenkar, Danilo. »Titovo delo – naš vzor in spodbuda.« *Delo*, 27. junij 1977, 1.
- V. B. »Mlada generacija je upravičila zaupanje.« *Ljudska pravica*, 23. november 1958, 1.
- V. F. »Kip papeža Janeza Pavla II. na Brezjah.« *Delo*, 25. november 1996, 2.
- »V vojašnici Milana Majcna.« *Dolenjski list*, 13. april 1972, 11.
- »Večnemu spominu na slavne dni revolucije.« *Dolenjski list*, 18. september 1952, 4.
- Vogel, Herman. »Literarni spomeniki so in jih tudi ni.« *Tedenska tribuna*, 5. oktober 1970, 12.

Z. »Praznik Kamničanov.« *Glas Gorenjske*, 29. julij 1957, 2.

»Z Bleda sredi septembra.« *Slovenski narod*, 21. september 1899, str. 2.

»Zaradi ljudi, zaradi revolucije, ni trpel niti pri sebi niti pri drugih slabosti, ki so, na videz majhne, prizadevale komunistično partijo.« *Delo*, 6. september 1980, 4.

Zorec, Črtomir. »Pogovori o Trziču, njegovih krajih in ljudeh (11. zapis).« *Glas*, 25. september 1981, 7.

»Zum Allerhöchsten Besuche Sr. Majestät in der Kaltwasser-Heilanstalt zu Stein.« *Laibacher Zeitung*, 28. julij 1883, 1477.

»Žalovanje v Domžalah.« *Slovenski narod*, 13. oktober 1934, 2.

Elektronski viri

A. V. Na pogorišču kipa Donalda Trumpa bo stal kip, ki bo opominjal na strpnost. <https://www.delo.si/novice/crna-kronika/zgorela-lesena-skulptura-donald-trumpa/> (dostop: september 2021).

Cerknica Tabor – plošča kralj Peter II. <https://obelezja.wordpress.com/2020/11/06/cerknica-tabor-plosca-kralj-peter-ii/> (dostop: september 2021).

Društvo Zeleni prstan Ljubljana. <http://www.zeleniprstan.si/novice.html> (dostop: september 2021).

Grgič, Jožica. Boris Pahor, 'živi spomenik'. <https://old.delo.si/kultura/razno/boris-pahor-zi-vi-spomenik.html> (dostop: september 2021).

Grgič, Jožica. Živ, ulit v bron. http://www.inv.si/DocDir/BILTEN/bilten_101.pdf (dostop: september 2021).

Guy, Jack. Melania Trump statue in Slovenia removed after being set on fire. <https://edition.cnn.com/style/article/melania-trump-statue-slovenia-removed-scli-intl/index.html> (dostop: september 2021).

Horvat, Monika. Juršinci: S skulpturo boksarja v krožišču se na strinjajo vsi. https://www.tednik.si/politika/13834-jursinci-s-skulpturo-boksarja-v-kroziscu-se-ne-strinjajo-vsi#.XDHi8G_IDoM.facebook (dostop: september 2021).

Košak, Klemen. Še spomenik so si, zaživa, postavili. <https://www.mladina.si/145205/se-spomenik-so-si-zaziva-postavili/> (dostop: september 2021).

Kronovšek, Marija. Znamenja ob poti naše rojakinje. https://knjiznicaospolzela.weebly.com/uploads/1/2/3/5/12358851/zlozenka_maurer.pdf (dostop: september 2021).

Mirko Šernek – ljubitelj starin in še aktiven črenšovski, bovsjaš! https://www.pomurec.com/vsebina/39838/Mirko_Sernek_-_ljubitelj_starin_in_se_aktiven_crensovski_%C2%BBbovsja%C2%AB (dostop: september 2021).

Rokavec, Živa. Pod stebriščem pred Konzorcijem odslej Aleja slavnih. <https://www.dnevnik.si/1042721339> (dostop: september 2021).

S. G. Fotogalerija: V Trbovljah edini z monolitom na prostem. <https://zon.si/fotogalerija-pod-posto/> (dostop: september 2021).

Spominska plošča. <http://www.tol-muzej.si/zanimivosti/spominska-plosca> (dostop: september 2021).

STA, B. E. V Zagorju bodo postavili kip v čast Primoža Rogliča. <https://www.delo.si/sport/tokio-2020/v-zagorju-bodo-postavili-kip-v-cast-primoza-roglica/> (dostop: september 2021).

Šučur, Maja, Gregor Butala. Spomenik Borisu Pahorju: Poklon velikanu z logotipom založbe. <https://www.dnevnik.si/1042768187> (dostop: september 2021).

Urbančič, Vojko, Jožica Grgič. ‚Svašta. Kip živemu z reklamo sponzorja‘. <https://old.delo.si/kultura/vizualna-umetnost/svasta-kip-zivemu-z-reklamo-sponzorja.html> (dostop: september 2021).

Zavrl Žlebir, Danica. Ob jubileju plošča županov. <http://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20150415/C/150419884/ob-jubileju-plosca-zupanov> (dostop: september 2021).

Zupanc, Anja. Zadostuje, da občina dovoli zapis županu v spomin. <https://www.zurnal24.si/slovenija/zadostuje-da-obcina-dovoli-zapis-zupanu-v-spomin-237688> (dostop: september 2021).

Literatura

Čopič, Špelca. Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.

Čopič, Špelca, Damjan Prelovšek in Sonja Žitko. Ljubljansko kiparstvo na prostem. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991.

Domjan, Alenka, ur. Eduard Salesin: 1910–1980. Žalec: Zavod za kulturo, šport in turizem; Celje: Grafika Gracer, 2018.

Globočnik, Damir. Kulturnozgodovinske študije. Ljubljana: Slovensko društvo likovnih kritikov, 2009.

Hribar, Ivan. Moji spomini. I. del od 1853. do 1910. leta. Ljubljana: Tiskarna Merkur, 1928.

Jezernik, Božidar. Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani. Ljubljana: Modrijan, 2014.

Krapež, Stane, ur. Pomniki NOB na Škofjeloškem. Ljubljana: Borec, 1986.

Mavrič Žižek, Irena. »Znane osebnosti na Spomeniku narodnoosvobodilne borbe v Mariboru 1941–1945.« Dialogi, 11–12 (2016), 69–91.

Mohar, Katarina. »Svoboda je spomenik': Spomenik zmage v Murski Soboti: nastanek, usoda, kontekst.« *Acta historiae artis Slovenica: Visualizing Memory and Making History: Public Monuments in Former Yugoslav Space in the Twentieth Century*, 18/2 (2013), 131–145.

Mrvič, Stanislav, Janez Kos. Pomniki narodnoosvobodilnega boja na območju občine Sevnica. Sevnica: Občinska konferenca SZDL, 1989.

Pirkovič, Jelka. »Mestno dvorano prenavljajo, mar ne?: Leopold Theyer in ljubljanski magistrat.« *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 3/2 (1996), 40–49.

Podbevšek, Anton. Rihard Jakopič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983.

Pokrajac Iskra, Ana, ur. Več glav ... več ve: iz kiparske zbirke Mestnega muzeja Ljubljana: 8. februar – 31. december 2012, Mestni muzej Ljubljana. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2012.

Porenta, Tita, Alenka Černelič Krošelj. »Po moji smrti se bo *vide/o*, da sem dobro gospodinjila ...!«: zapuščina Josipine Hočevnar, roj. Mulej, (1842–1911) v Radovljici in Krškem.« *Kronika*, 62/2 (2014), 255–274.

Prinčič, Vili. Neme priče vojnih grozot 1915–1918. Trst: Mladika, 2018.

Rakovec, Andreja. »Upodobitve revolucionarjev oktobrske revolucije v likovni umetnosti na Slovenskem.« V: *Oktobrska revolucija 1917–2017: med izkušnjo, interpretacijo in poetizacijo*, ur. Irena Avsenik Nabergoj, 77–126. Ljubljana: Založba ZRC, 2019.

Rozman, Ksenija. »Ljubljanski javni spomeniki.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 13/2 (1965), 94–97.

Smiljanič, Ivan. »Inženir Janez Maček, oče Vladka Mačka, med spominom in pozabo.« *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, 30 (2021), 38–43.

Smiljanič, Ivan. »Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani.« *Zgodovinski časopis*, 73/3–4 (2019), 456–490.

Smiljanič, Ivan. »Odstranjena, uničena in izginula spominska obeležja na prostem v Kranju.« V: *Kranjski zbornik 2020*, ur. Barbara Ravnik, 207–214. Kranj: Mestna občina, 2020.

Smiljanič, Ivan. »Spomenik za življenje: zgodovina koncepta na Zahodu.« *Retrospektive: znanstvena revija za zgodovinopisje in sorodna področja*, 4/2–3 (2021), 89–139.

Smiljanič, Ivan. »Spominske lipe za kralja Aleksandra.« *SLO: časi, kraji, ljudje*, 23 (2019), 48–53.

Spominska obeležja NOB občine Kamnik. Kamnik: Kulturna skupnost, 1975.

Žitko, Sonja. Po sledih časa: spomeniki v Sloveniji 1800 – 1914. Ljubljana: Debora, 1996.

POVZETEK

Zgodovina spomenikov, posvečenih živečim osebam, ima na Slovenskem dolgo tradicijo. Vse do konca 19. stoletja so bila obeležja rezervirana predvsem za pripadnike vladarske rodbine Habsburžanov, ki so jim spomenike postavljali predvsem ob obiskih slovenskih dežel. Daleč največji delež teh spomenikov je bil postavljen cesarju Francu Jožefu, saj so njegove podobe igrale pomembno vlogo pri utrjevanju skupne zavesti državljanov Habsburškega cesarstva oz. Avstro-Ogrske. Preostali člani cesarske družine so bili s spomeniki zastopani redkeje. Na obeležjih so bila ovekovečena tudi številna imena meščanskega sloja, saj so po številnih javnih ustanovah in zgradbah ob odprtju odkrivali plošče s seznamom oseb, ki so bile zaslužne za izgradnjo, ter vladarja, politikov in predstavnikov Cerkve, ki so bili takrat na položajih. Poseben je primer dobrotnice Josipine Hočevar, ki si je kot prva slovenska meščanka prislužila več spominskih plošč in javni spomenik v Radovljici. V monarhični Jugoslaviji so spomenike monarhom iz dinastije Karađorđević le izjemoma odkrivali za časa njihovega življenja. Po drugi strani so slavnostno odkrivali obeležja nekaterim še živečim osebam iz sveta politike (Ivan Hribar) in umetnosti (Matej Hubad, Hugolin Sattner), kar je kazalo na postopen prenos težišča spomenikov živečim osebam iz plemiškega na meščanski sloj. Po drugi svetovni vojni je, z uvodno krajšo epizodo postavljanja Stalinovih spomenikov, po številu spomenikov absolutno prevladal Josip Broz – Tito, ki se je na spominskih obeležjih pojavljal skozi celotno obdobje socialistične Jugoslavije, bodisi s celopostavnimi kipi ali doprsji bodisi kot ime na številnih spominskih ploščah. Preostali politični funkcionarji in partizani niso dobili lastnih spomenikov za časa življenja, izjeme so bile občasne omembe njihovih imen na spomenikih, posvečenih dogodkom druge svetovne vojne (in pred njo), na katerih so sodelovali. V samostojni Sloveniji je najbolj obeleževan dogodek osamosvojitvena vojna in dogodki, ki so k njej vodili. V 21. stoletju so se razmahnili spomeniki, na katerih so poimensko navedeni akterji tedanjih dogodkov in ki so pogosto še danes aktivni udeleženci slovenske politike, gospodarstva in kulture. Bistveno se je povečal delež spominskih obeležij, posvečenih kulturnikom, ki so običajno posvečena vrsti ustvarjalcev hkrati. Največji spomenik je bil v

Ljubljani postavljen pisatelju Borisu Pahorju, ki je sprožil nekaj javnih debat o primernosti slavljenja živečih oseb s spomeniki. Kljub temu pa javnost očitno ne ugovarja odkrivanju spomenikov še živečim sodobnim ikonam, ki so v slovenskem primeru predvsem športniki.

Kontakti avtorjev

Bojan Balkovec dr., izredni profesor

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI - 1000 Ljubljana
bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

Žiga Blaj, magister zgodovine

Zasavski muzej Trbovlje
Ulica 1. junija 15, SI - 1420 Trbovlje
ziga.blaj@muzejZMT.si

Jure K. Čokl, dr.

Prvi program Radia Slovenija, RTV Slovenija
Tavčarjeva cesta 17, SI - 1000 Ljubljana, Slovenija
jure.cokl@rtvslo.si

Eva Demšar, mag. prof. zgodovine, mag. prof. nemščine

Rafolče 7, 1225 Lukovica
demsar.eva@gmail.com

Aleksander Duh, profesor sociologije in zgodovine, doktorski študent
zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Osnovna šola Dušana Flisa

Hoče pri Mariboru, Šolska ulica 10, SI-Hoče, Slovenija

aleksander.duh@guest.arnes.si

Božidar Flajšman, dr.

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Aškerčeva cesta 2, SI - 1000 Ljubljana

bozidar.jozef.flajsman@ff.uni-lj.si

Peter Mikša, dr., docent

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Aškerčeva cesta 2, SI - 1000 Ljubljana

peter.miksa@ff.uni-lj.si

Ivan Smiljanić, magister zgodovine, mladi raziskovalec

Inštitut za novejšo zgodovino

Privoz 11, SI - 1000 Ljubljana

ivan.smiljanic@inz.si

255

